Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS ARCHEOlogija 19

UDK 902/904(474.5)
Li227

Redakcinė kolegija:
Algirdas Girininkas (*ats. redaktorius*)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Vytautas Kazakevičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mykolas Michelbertas
(*Vilniaus universitetas*)

Ēvalds Mugurēvičs
(Latvijos universiteto
Latvijos istorijos institutas)

Vytautas Urbanavičius
(*Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“*)

Gintautas Zabiela
(*Lietuvos istorijos institutas*)

ISSN 02-07-8694
ISBN 9986-23-083-7

© Lietuvos istorijos institutas
© Straipsnių autoriai

VIRVELINĖ KERAMIKA PIETŲ LIETUVOJE

GIEDRĖ GRINEVIČIŪTĖ

TYRINĖJIMŲ APŽVALGA

Pirmieji VKK radiniai Pietų Lietuvoje yra žinomi iš XIX a. pab. – XX a. pr. V. Šukevičiaus rinkinių. V. Šukevičius jau 1901 metais skyrė, jo nuomone, anksčiau duobutėmis, įspaudais puoštą bei vėlyvesnę virvelėmis dailintą keramiką (Szukiewicz, 1901, p. 31, lent. IV). Trečiojo dešimtmečio pradžioje Mitkiškių gyvenvietės (Trakų r.) virvelinę keramiką trumpai aprašė P. Tarasenka (Tarasenka, 1924, p. 301–308). Prieš karą, taip pat 6-ame dešimtm. daug VKK gyvenviečių aplankė bei atrado prof. K. Jablonskis (Rimantienė, 1974, p. 20–81; Rimantienė, 1999, p. 79). Daugelį Pietų Lietuvos, ypač Varėnos rajono, paminklų tyrinėjo R. Rimantienė. 7-ame dešimtm. tyrinėtos Dubičių 2, 3 bei Lynupio, 9-ojo dešimtm. pradžioje – Margių 1, taip pat netoliese įsikūrusi Šakių gyvenvietės (Rimantienė, 1999b; Rimantienė, 1985; Rimantienė, 1999c; Rimantienė, 1992). 1959, 1962 m. Dubičių 1-ąją ir 3-iąją gyvenvietes kasinėjo A. Bernotaitė (Rimantienė, 1999b). Pastaraisiais metais buvo surasta ir tyrinėta nemažai paminklų, kuriuose aptikta virvelinės keramikos. Tai buvo: Glūko 10, Varėnės 2, Katros ištakų 1, Katros kaimo 1 ir 5, Margių 4 („Salos“), Grybašos 4 (Ostraus-

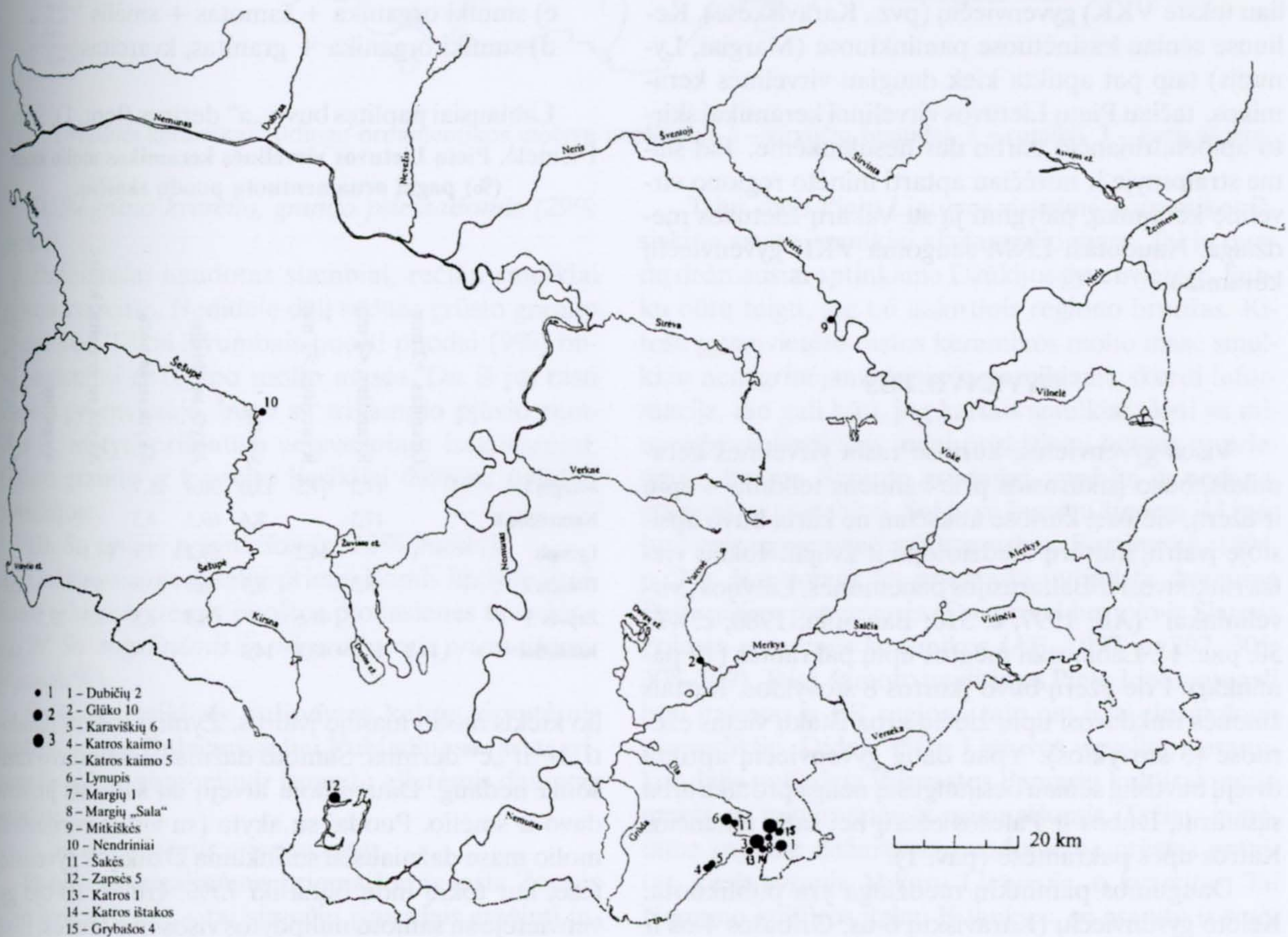

1 pav. Pamarių kultūros gyvenvietės ir puodų skaičius jose 1 – 1–6, 2 – 12–15, 3 – 23–26.

kas, 1996b; Juodagalvis, 1998; Ostrauskas, 2000; Ostrauskas, 1996a; Ostrauskas, 1998; Ostauskas, Rimantienė, 2000; Girininkas, 2000; Šatavičius, 2000). Didžiausias bei „gryniausias" VKK kompleksas Pietų Lietuvoje aptiktas 1997–1999 m., tyrinėjant Karaviškių 6-ąją gyvenvietę. Šis paminklas atrastas 1994 m. žvalgymų metu (Ostrauskas, 1996a, Ostrauskas, Piličiauskas, 1998, Ostrauskas, Piličiauskas, 2000).

Užnemunėje taip pat tirti keli VKK paminklai. 1966 m. A. Merkevičius, tyrinėdamas Nendrinių kapinyną (Marijampolės r.), surinko keletą virvelėmis puoštų šukių, titnaginių dirbinių (Merkevičius, 1974). Devintame dešimtmetyje bei pastaraisiais metais aptiktos ir tyrinėtos Gedupio, Kubilėlių (Šakių r.), Zapsės 5-oji (Lazdijų r.) gyvenvietės (Juodagalvis, 1990; Juodagalvis, 1992; Juodagalvis, 1994; Grižas, Juodagalvis, 1996; Grižas, Juodagalvis, 1998). Taigi, paminklų tyrinėta nemažai, tačiau visi jie – smėlinio tipo gyvenvietės, kuriose persimaišę įvairių laikotarpių radiniai, o virvelinė keramika sudaro nedidelę jų dalį.

Pastarųjų metų tyrinėjimai parodė, kad Pietų Lietuvoje – teritorijoje iki Nemuno žemupio ir Neries – buvo ir didesnių Virvelinės keramikos kultūros (toliau tekste VKK) gyvenviečių (pvz., Karaviškėse). Keliuose seniau kasinėtuose paminkluose (Margiai, Lynupis) taip pat aptikta kiek daugiau virvelinės keramikos, tačiau Pietų Lietuvos virvelinei keramikai skirto apibendrinančio darbo dar nesulaukėme. Tad šiame straipsnyje ir norėčiau aptarti minėto regiono virvelinę keramiką, palyginti ją su Vakarų Lietuvos medžiaga. Naudotasi LNM saugoma VKK gyvenviečių keramika.

GYVENVIETĖS

Visos gyvenvietės, kuriose rasta virvelinės keramikos, buvo įsikūrusios prie vandens telkinių – upių ir ežerų, vietose, kuriose anksčiau ne kartą buvo apsistoję įvairių kultūrų medžiotojai ir žvejai. Tokias vietas rinkdavosi ir Baltarusijos panemunės, Latvijos „virvelininkai" (АБ, 1997, с. 310; Ванкина, 1980, с. 47–50, рис. 1). Labiausiai mėgtos upių pakrantės (12 paminklų). Prie ežerų buvo įkurtos 8 stovyklos. Kartais žmonės rinkdavosi upių žiočių arba ištakų vietas ežeruose (3 stovyklos). Ypač daug gyvenviečių aptikta dviejų buvusių, seniau besijungusių neilga protaka arba sąsiauriu, Dubos ir Palesos ežerų bei šalia tekančios Katros upės pakrantėse (pav. 1).

Daugumos paminklų medžiaga yra publikuota. Keleto gyvenviečių (Karaviškių 6-os, Gribašos 4-os ir kt.) tyrinėjimai tęsiami.

KERAMIKA

Molio masė

Pietų Lietuvoje rasta virvelinė keramika molio masės sudėtimi dažnai skiriasi nuo kartu randamos Nemuno kultūros keramikos, liesintos grūstomis mineralinėmis, augalinėmis ar mišriomis priemaišomis. Virvelinei keramikai būdingi keli molio masės sudėties tipai:

I. *Su smulkiomis organinėmis ir mineralinėmis priemaišomis (52% puodų).*

Didelė dalis minėto regiono virvelinės keramikos išsiskiria smulkiai akyta, lengva molio mase. Be išsamesnių tyrimų sunku pasakyti, kokie liesikliai buvo naudoti. Matyti, jog būta organinių priemaišų, kurios ir paliko smulkias poreles. Tačiau tai nebuvo augalinių paliekamų žymių nėra. Galbūt į molį būdavo įmaišoma dumblo arba naudotas natūraliai su juo sumišęs ežerų molis. Be minėtų organinių, į molį buvo dedamos ir mineralinės priemaišos. Būdingi deriniai:

a) smulki organika + smėlis
b) smulki organika + šamotas
c) smulki organika + šamotas + smėlis
d) smulki organika + granitas, kvarcitas

Labiausiai paplitęs buvo „a" derinys (lent. 1). Smėlio kiekis molio masėje įvairus. Žymiai rečiau naudoti „b" ir „c" deriniai. Šamoto dažniausiai būdavo maišoma nedaug. Daugumoje atvejų su šamotu įmaišydavo ir smėlio. Puodai su akyta (su visais variantais) molio mase dažniausiai sutinkama Dzūkijos gyvenvietėse, kur tokių indų būna iki 75%. Glūko 10-oje gyvenvietėje su šamotu nulipdytos visos trys taurės. Dažniausiai tai rumbais puoštos puodynės.

1 lentelė. **Pietų Lietuvos virvelinės keramikos molio masė (%) pagal ornamentuotų puodų skaičių.**

	Granitas, >2 mm	Kvarcitas, <2 mm	Kvarcitas, >2 mm	Smėlis	Akyta su smėliu	Akyta su šamotu	Akyta su granitu, kvarc.	Augalinės	Augalinės ir mineralinės
Margių 1		17,3	17,3	13,0	30,4	21,7			
Karaviškių 6		17,3		8,6	69,5	4,3			
Lynupis			14,2		69,2	7,1	7,1		
Dubičių 2		8,3		8,3	16,6	33,3	8,3		25,0
Zapsės 5			41,6		8,3	8,3	8,3	33,3	
Kubilėliai	14,3	14,3	42,8	14,3					14,3

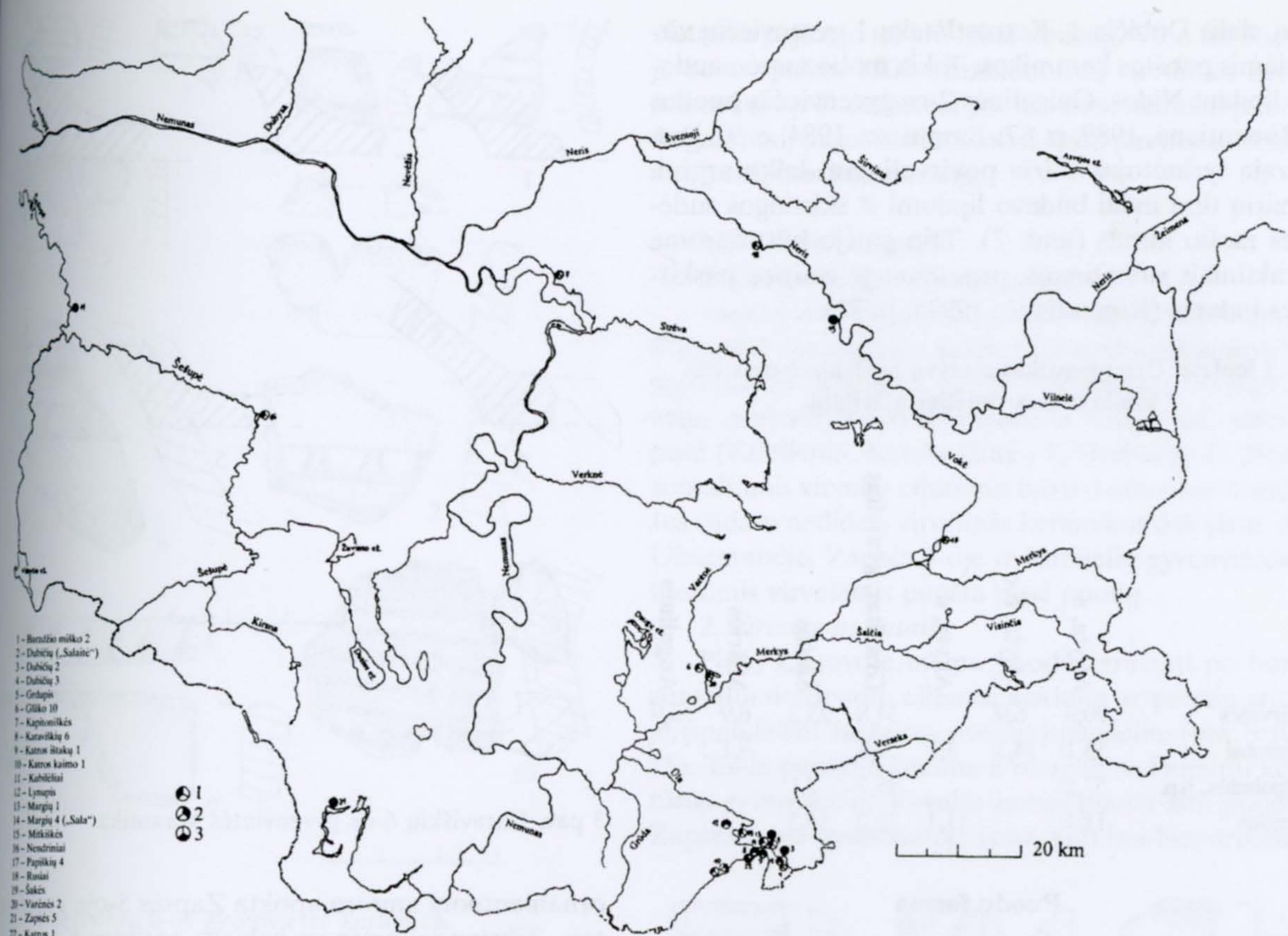

2 pav. Virvelinei keramikai būdingų ornamentikos motyvų paplitimas 1 – virvučių įspaudai, 2 – rumbai, 3 – žuvų ašakos.

II. *Su grūsto kvarcito, granito priemaišomis (29% puodų).*

Dažniausiai naudotas stambiai, rečiau smulkiai grūstas kvarcitas. Nedidelę dalį sudaro grūsto granito priemaišos. Tiktai 3 rumbais puošti puodai (9%) buvo pagaminti iš II tipo molio masės. Du iš jų, rasti Zapsės gyvenvietėje, buvo su trikampio pjūvio rumbais ir, matyt, priklauso vėlyvesniam laikotarpiui. Grūsto granito ir kvarcito liesikliai dažniau naudoti Suvalkijoje.

III. *Su smėlio priemaišomis (12% puodų).*

Dažniausiai su smėlio priemaišomis lipdytos įraižomis arba virvutėmis puoštos plonasienės taurelės.

IV. *Su augalinėmis ir mineralinėmis priemaišomis (4 puodų%).*

Su šiais liesikliais nulipdytos kelios virvutėmis puoštos taurės Dubičiuose bei Kubilėliuose rastas trikampio pjūvio rumbeliu ir įspaudų eilutėmis dailintas puodas.

V. *Su augalinėmis priemaišomis.*

Puodų su augalinėmis priemaišomis rasta Zapsės 5-oje gyvenvietėje – tai virvučių įspaudais gražinti indai.

Taigi, dalis Pietų Lietuvos virvelinės keramikos išsiskiria savita, smulkiai akyta molio mase. Tokių puodų dažniausiai aptinkama Dzūkijos gyvenvietėse. Sunku būtų teigti, jog tai išskirtinis regiono bruožas. Kitose gyvenvietėse rastos keramikos molio masė smulkiau nenagrinėjama, apie ją pateikiama skurdi informacija, tad gali būti, jog kartais smulkiai akyti su mineraliniais liesikliais indai priskiriami būtent tų priemaišų tipams. Šamoto grūdeliai, ypač jei jų nedaug, yra sunkiai pastebimi. Šukių su šamotu žinoma iš Upėtų 1-osios gyvenvietės (Ostrauskas, Butrimaitė, 1994, p. 24). Naudojant šią priemaišą nulipdyta dauguma Baltarusijos panemunės, Dnepro vidurupio ir Šiaurės Polesės virvelinės keramikos (АБ, 1997, с. 297, 305, 308–309). Taigi, šamoto paplitimas Pietų Lietuvoje gali būti įtakotas ir PR regionų taip pat būti chronologiniu rodikliu. Didelė Pietų Lietuvos virvelinė keramikos dalis nulipdyta iš įprastos Pamarių kultūrai molio masės su mineralinėmis priemaišomis. Tačiau minėtame regione dažniausia naudotas ne grūstas granitas, kuris vyrauja Vakarų Lietuvoje, o kvarcitas. Tai Nemuno kultūros įtaka. Iš tankios, su granito ir smėlio priemaiša molio masės buvo nulipdyta Kapitoniš-

kių, dalis Dubičių 1, Katros Ištakų 1 gyvenviečių virvelėmis puoštos keramikos. Tokia molio masė naudota lipdant Nidos, Gaigalinės 2-os gyvenviečių puodus (Rimantienė, 1989, p. 87; Бутримас, 1984, с. 9). Pastarąją tyrinėtojas skiria povirveliniam laikotarpiui. Įvairių tipų indai būdavo lipdomi iš skirtingos sudėties molio masės (lent. 2). Taip galėjo būti daroma praktiniais sumetimais, pritaikant ją įvairios paskirties indams (Rimantienė, 1999a, p. 22).

2 lentelė. **Ornamentikos motyvų pasiskirstymas (%) molio masės sudėties atžvilgiu.**

	Akyta, a	Akyta, b,c	Akyta, d	Granitas, kvarcitas	Smėlis	Mišrios	Augalinės
Virvutės	20,9	6,9		34,8	23,2	6,9	6,9
Rumbai	53,1	34,3	3,1	9,3		3,1	
Duobutės, įsp.	57,1			35,7	7,1		
Įraižos	11,1		11,1	22,2	55,5		

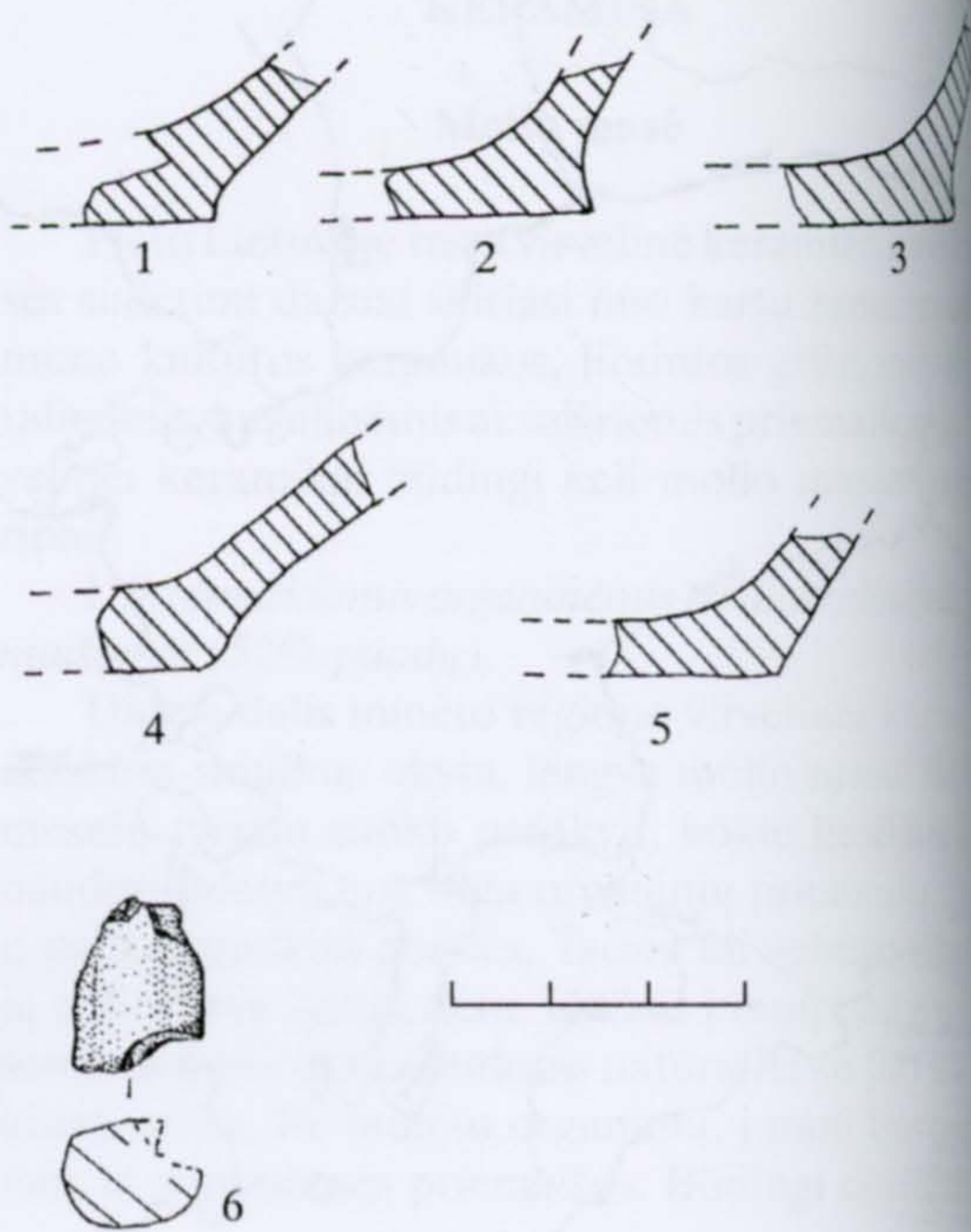

3 pav. Karaviškių 6-os gyvenvietės keramika.

Puodų forma

Pietų Lietuvoje aptiktos virvelinės keramikos fragmentai dažniausiai yra smulkūs ir atkurti indo formą, dydį retai kada pavyksta.

Taurės ir puodynėlės sudarė didžiausią visų puodų dalį. Dauguma puodelių silpnai profiliuotais S pavidalo kakleliais. Pasitaikė ir stačiais, gaubtais ar stipriau į išorę atlenktais kakleliais. Briaunos būdavo užapvalinamos, kartais plonėjančios, keleto puodų – kiek nusklembtos į vidų (pav. 5:2, 4). Indai plonasieniai – 5-6 mm, mažesnė dalis 4–3 mm storio sienelėmis. Angos skersmuo svyruoja nuo 8 iki 16 cm, dažniausiai sutinkamas 10–12 cm. Pasitaikė ir visai miniatiūrinių, 5–6 cm skersmens puodelių (Karaviškės).

Didžiosios puodynės, beveik visos puoštos rumbais, yra dvejopos. Vienos – storasienės, nedaug profiliuotais, S pavidalo arba tiesiais, kakleliais (Dubičiai 2, Margiai 1). Puodai nemaži, 16–23 cm skersmens anga. Kito tipo puodynės yra taurės pavidalo, grakštesnės, ilgesniais kakleliais. Šie puodai ryškiau profiliuoti, S formos, keletas – tiesiais kakleliais. Jų sienelės plonesnės, rumbeliai mažesni, kartais vos išsiskiriantys. Indų skersmuo – 15–27 cm. Daugiausiai jų rasta Karaviškių 6-oje, keletas puodų pasitaikė Lynupio, Margių 1-oje, Mitkiškių gyvenvietėse.

Pietų Lietuvoje rastos tik kelios amforos. Viena silpnai išriestu kakleliu, stipriai išpūstu pilveliu, neornamentuota amfora aptikta Zapsės 5-oje gyvenvietėje. Tikriausiai amforos kaklelis aptiktas Karaviškių 6-oje gyvenvietėje (pav. 4:8).

Po vieną dubenį buvo rasta Šakių ir Karaviškių gyvenvietėse. Pirmasis neornamentuotas, antrasis puoštas pailgais įspaudais, matyt, pailgas.

Pamarių kultūrai būdingomis ąselėmis Pietų Lietuva pasigirti negali. Karaviškių 6-oje gyvenvietėje aptiktas ragelio pavidalo galbūt ąselės fragmentas su pradurta skylute (pav. 3:6). Plonasienis, virvelėmis dailintas indas (galbūt amfora) su 2 paprastomis pradurtomis ąselėmis šiais metais rastas Grybašos 4-oje gyvenvietėje. Viena panaši ąselė, greičiausiai priklausiusi virvelinės keramikos puodui, rasta Margiuose. Tokių žinoma ir iš Kubilėlių.

Geriau išlikusių, neabejotinai virvelinės keramikos puodų dugnelių pasitaikė Karaviškių 6-oje, Glūko 10-oje gyvenvietėse. Jie 6–9 cm skersmens, 6-11 mm storio, dažnai išsikišusiu pakraštėliu. Pagal formą dugneliai yra dvejopi. Vieni turi staigiai išplatėjančias sieneles (pav. 3:1, 3–4), kitų sienelės beveik statmenai kyla į viršų (pav. 3:2, 5). Su konkrečiais puodais jų susieti negalima.

Visi aptarti puodų tipai sutinkami Vakarų Lietuvos gyvenvietėse. Tačiau pajūrio ir Pietų Lietuvos virvelinės keramikos indai skiriasi dydžiu. Nidos puodai yra maždaug dvigubai storesnėmis sienelėmis, jų angos didesnio skersmens (Rimantienė, 1989, p. 90–143).

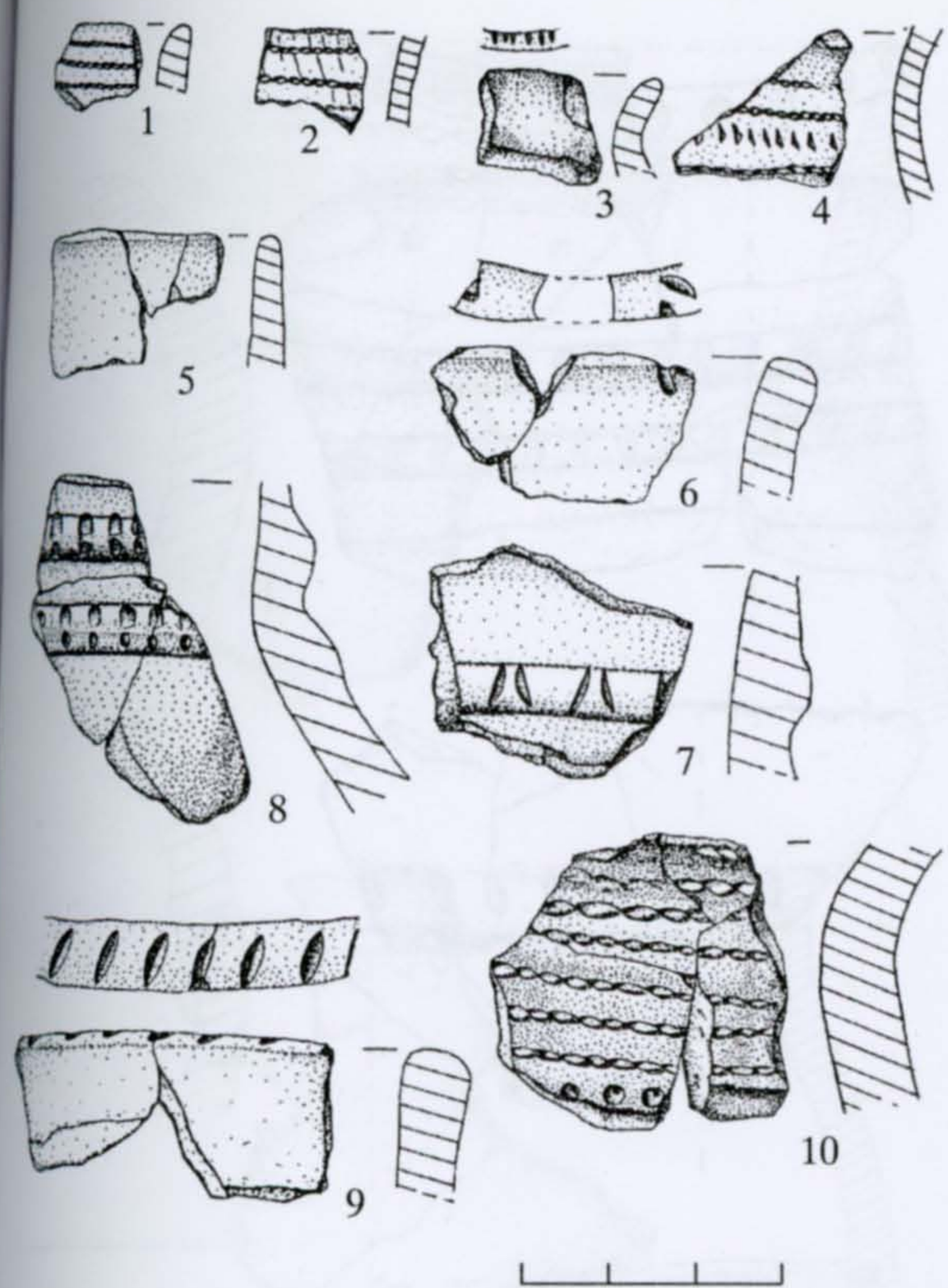

4 pav. Karaviškių 6-os gyvenvietės keramika.

Šventosios 1A gyvenvietės indai irgi didesni, tačiau skirtumai ne tokie žymūs (Rimantienė, 1980, p. 53–64). Žemaitijos gyvenviečių puodai dydžiu beveik nesiskiria nuo rastųjų Pietų Lietuvoje (Butrimas, 1982, p. 7, pav. 16, 17; Butrimas, 1985a, p. 46–47; Butrimas, 1996, p. 185–186). Puodų dydžių skirtumus galima sieti su skirtingu gyvenviečių pobūdžiu. Taip manyti leidžia olandų archeologų tyrimai, kuriais nustatyta, jog pajūrio gyvenvietėse buvo naudojami didesni ir storesnėmis sienelėmis indai nei sezoninėse žemyninėse gyvenvietėse (Hogestijn, 1992, p. 200–203). Mažose 1–2 šeimų stovyklose maisto atsargos visiškai tilpdavo į mažesnius puodus. Nedidelių indų reikėjo ir maisto gaminimui. Be to, sunkius ir didelius puodus buvo nepatogu gabentis su savimi. Taigi, žmonių skaičius bei jų gyvenimo būdas apsprendė ne tik puodų skaičių, bet ir dydį.

Pietų Lietuvoje neaptikta ankstyvojo tipo amforų, pajūrio gyvenvietėms būdingų didžiųjų piltuvėlinių puodynių, pailgų dubenėlių.

Ornamentika

Pietų Lietuvoje yra rasta apie 700 ornamentuotų virvelinės keramikos šukių, kurios priklausė maždaug šimtui puodų. Lyginant su Pamarių kultūros gyvenvietėmis pajūryje tai yra labai nedaug. Vien tik Nidoje buvo aptikta 7200 ornamentuotų virvelinės keramikos šukių. Dažniausiai yra randami nedideli puodų fragmentai, pagal kuriuos retai kada pavyksta atkurti visą puošybos kompoziciją.

Virveliniai motyvai

1. Horizontalūs virvelių įspaudai.

Paprastai puoštas indo kaklelis nuo pat briaunos. Kartais ir visas puodas galėjo būti gražinamas virvelių įspaudėliais (Margių 1, Šakės). Retkarčiais dviejų virvelių eilutėmis buvo dailinama ir vidinė pakraštėlio pusė (Kubilėliai, Katros Ištakų 1, Grybašos 4). Horizontaliomis virvelių eilutėmis buvo dailinamos taurės. Jos sudaro nedidelę virvelinės keramikos dalį (lent. 3). Užnemunėje, Zapsės 5-oje ir Kubilėlių gyvenvietėse, tiesiomis virvelėmis puošta pusė puodų.

2. Virvelės su kutais.

Pietų Lietuvoje mėgta puodus gražinti po horizontaliomis virvelių eilėmis, kaklelio ar petelių srityje, įspaudžiant duobutes, įvairius įspaudėlius (pav. 8:10–15). Tokia puošyba žinoma iš daugumos Pamarių kultūros gyvenviečių. Virvelių kutais puošti keli puodai Zapsės 5-oje gyvenvietėje (pav. 8:2) bei Nendriniuo-

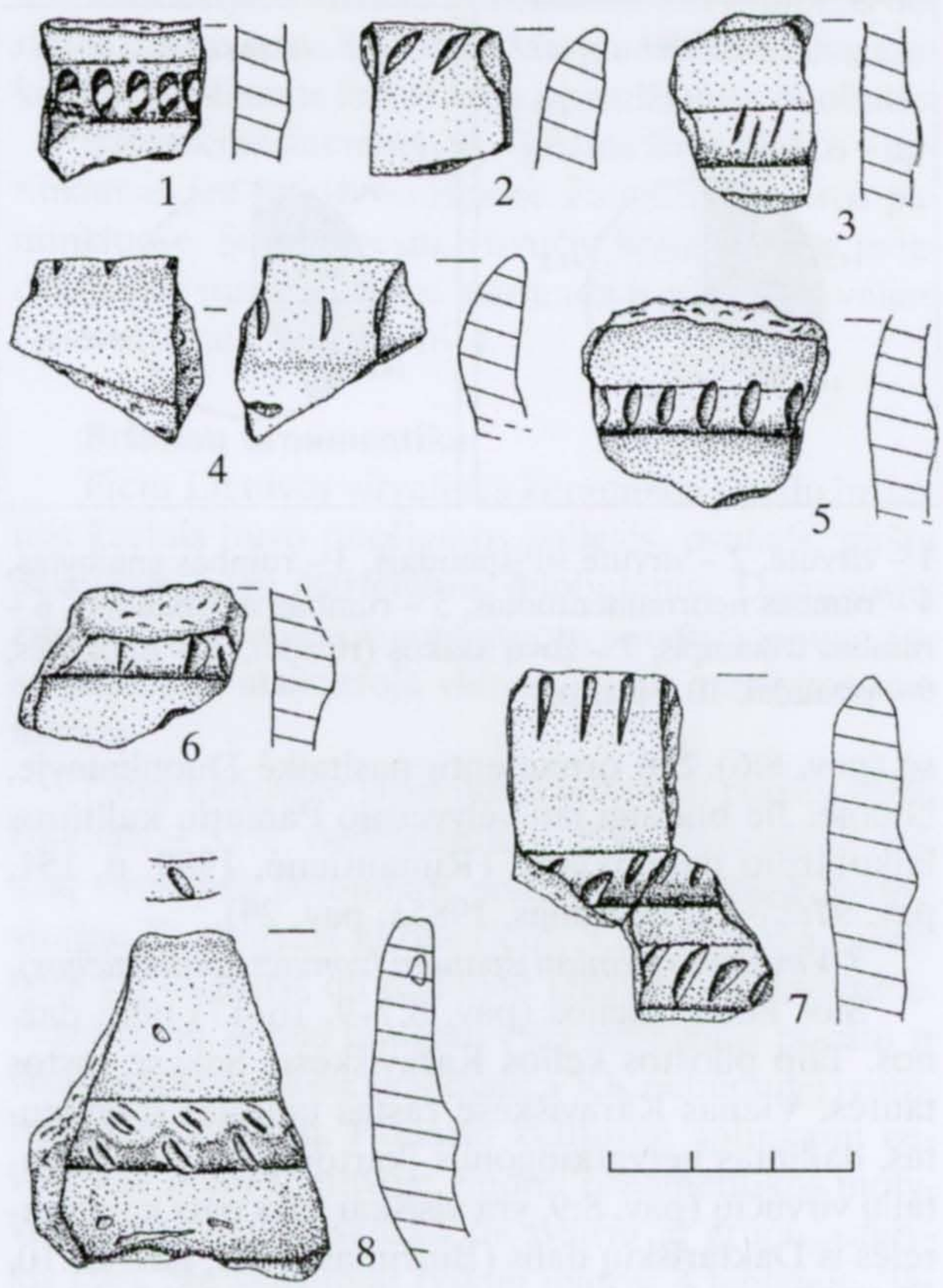

5 pav. Karaviškių 6-os gyvenvietės keramika.

3 lentelė. **Pietų Lietuvos virvelinės keramikos ornamentikos motyvai (%) pagal ornamentuotų puodų skaičių.**

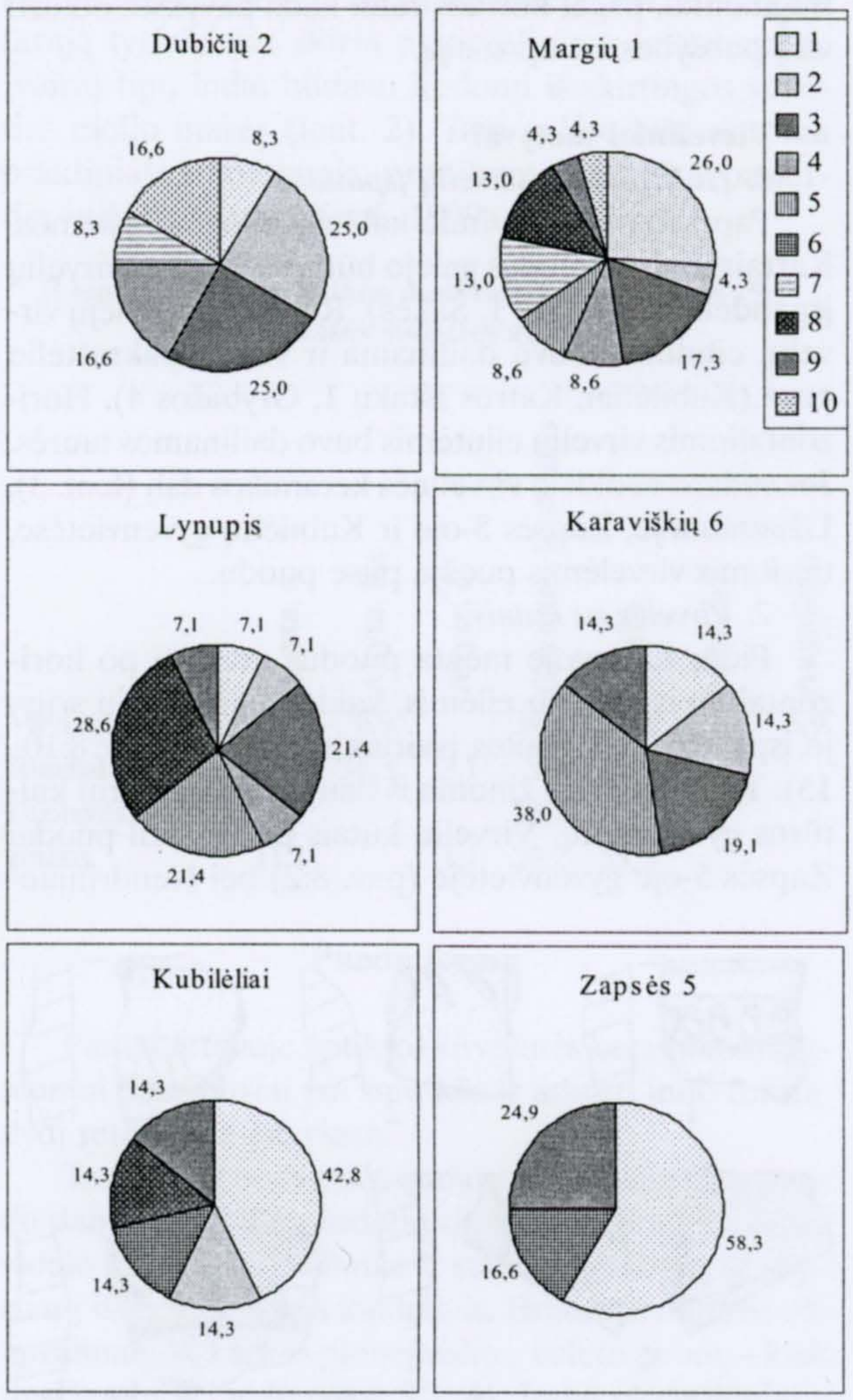

1 – virvutė, 2 – virvutė su įspaudais, 3 – rumbas gnaibytas, 4 – rumbas neornamentuotas, 5 – rumbas su įspaudais, 6 – rumbas trikampis, 7 – žuvų ašakos (rėžtos), 8 – duobutės, 9 – įspaudai, 10 – įraižos.

se (pav. 8:6). Šių ornamentų pasitaikė Duonkalnyje, Nidoje. Jie būdingi jau vėlyvesnio Pamarių kulltūros laikotarpio paminklams (Rimantienė, 1989, p. 151, pav. 97:25–32; Butrimas, 1985a, pav. 29).

3. Virvelėmis įrėminti įspaudai (zoninės kompozicijos). Šios kompozicijos (pav. 8:7–9, 16–17) nėra dažnos. Taip puoštos kelios Karaviškėse, Šakese rastos taurės. Vienas Karaviškėse rastas taurelės fragmentas, dailintas netvarkingomis įkartomis tarp horizontalių virvučių (pav. 8:9, yra visiškai toks pats kaip taurelės iš Daktariškių dalis (Butrimas, 1982, pav. 23:10, 15:1). Kitur taip dailintų indų nėra. Visai kitokia dviejų Lynupyje rastų taurių puošyba. Vienos jų kaklelis gra-

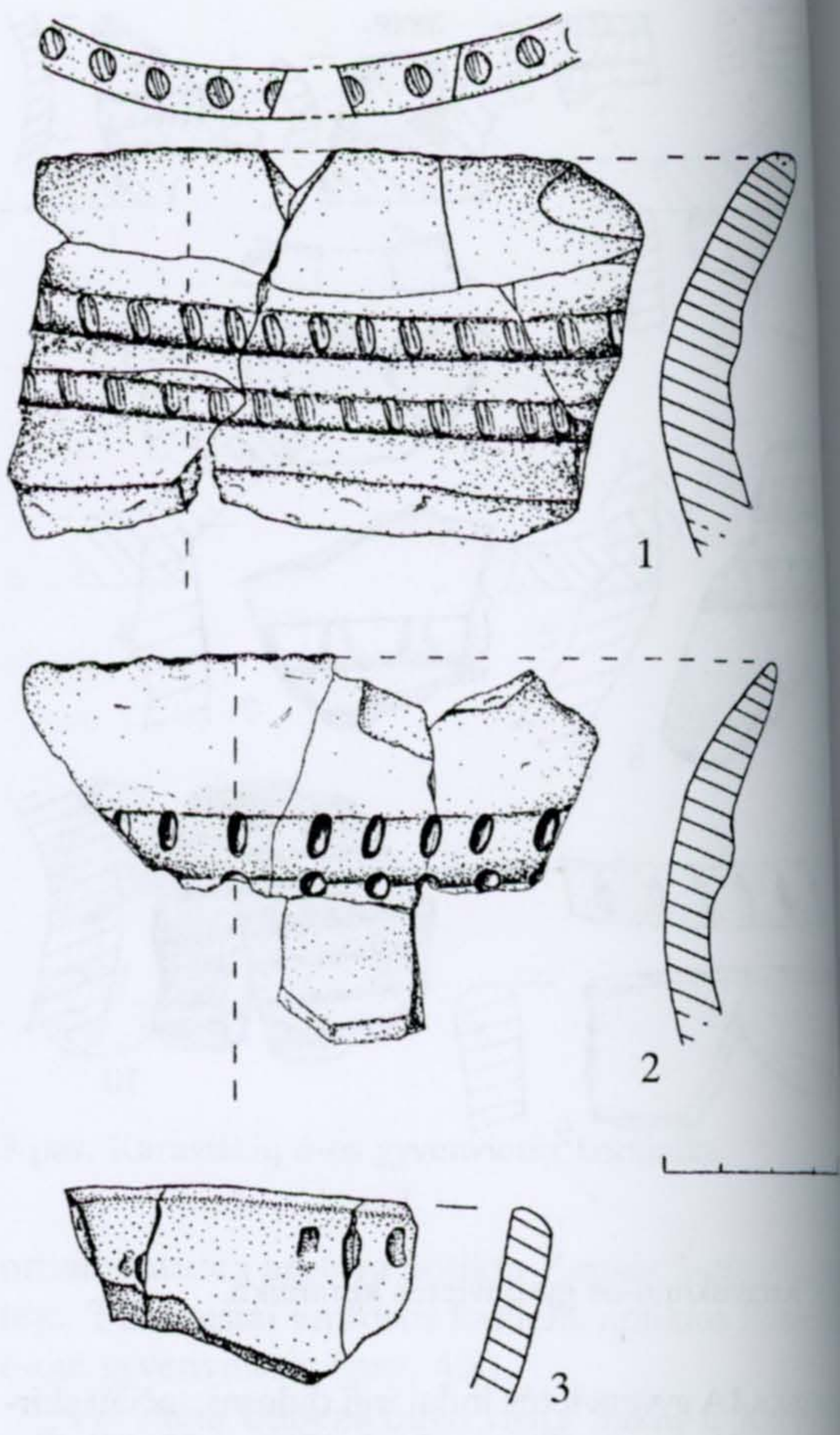

6 pav. Karaviškių 6-os gyvenvietės keramika.

žintas virvelės vingele, įterpta tarp tiesių virvelių eilučių. Kitos kompozicija tokia pati, tik po vingele įspaustos ne virvelės, o juostelės (pav. 8:7–8). Kaip pirmoji taurė dailintų indų sutinkama Nidoje, Žuceve (Rimantienė, 1989, pav. 98:13; Žurek, 1954, pav. 15:2). Antrajai taurei analogų rasti nepavyko.

Iš aptartų motyvų išsiskiria kelių Margių 1-oje bei Dubičių 2-oje gyvenvietėse rastų šukių puošyba (pav. 8:4–5). Šie motyvai žinomi iš vėlyvesnių Pamarių kultūros paminklų (Rimantienė, 1989, p. 157, pav. 100).

Rumbų motyvai

1. Gnaibytų, nagų, pirštų galų įspaudais puoštų tiesių ar vingelės pavidalo rumbų rasta daugumoje Dzūkijos gyvenviečių. Šiais rumbais paprastai būdavo puošiami dideli storasieniai puodai (Dubičiai 2, Margiai 1). Kartais pasitaiko ir kiek kitokios formos, plonesnėmis sienelėmis indų (Margiai 1). Rumbelį mėgdavo lipdyti kaklelio srityje 1,5–2 cm po briauna, kartais kiek žemiau. Neretai prie pat briaunos buvo lipdomas ir antrasis taip pat puoštas rumbas (pav. 8:19,

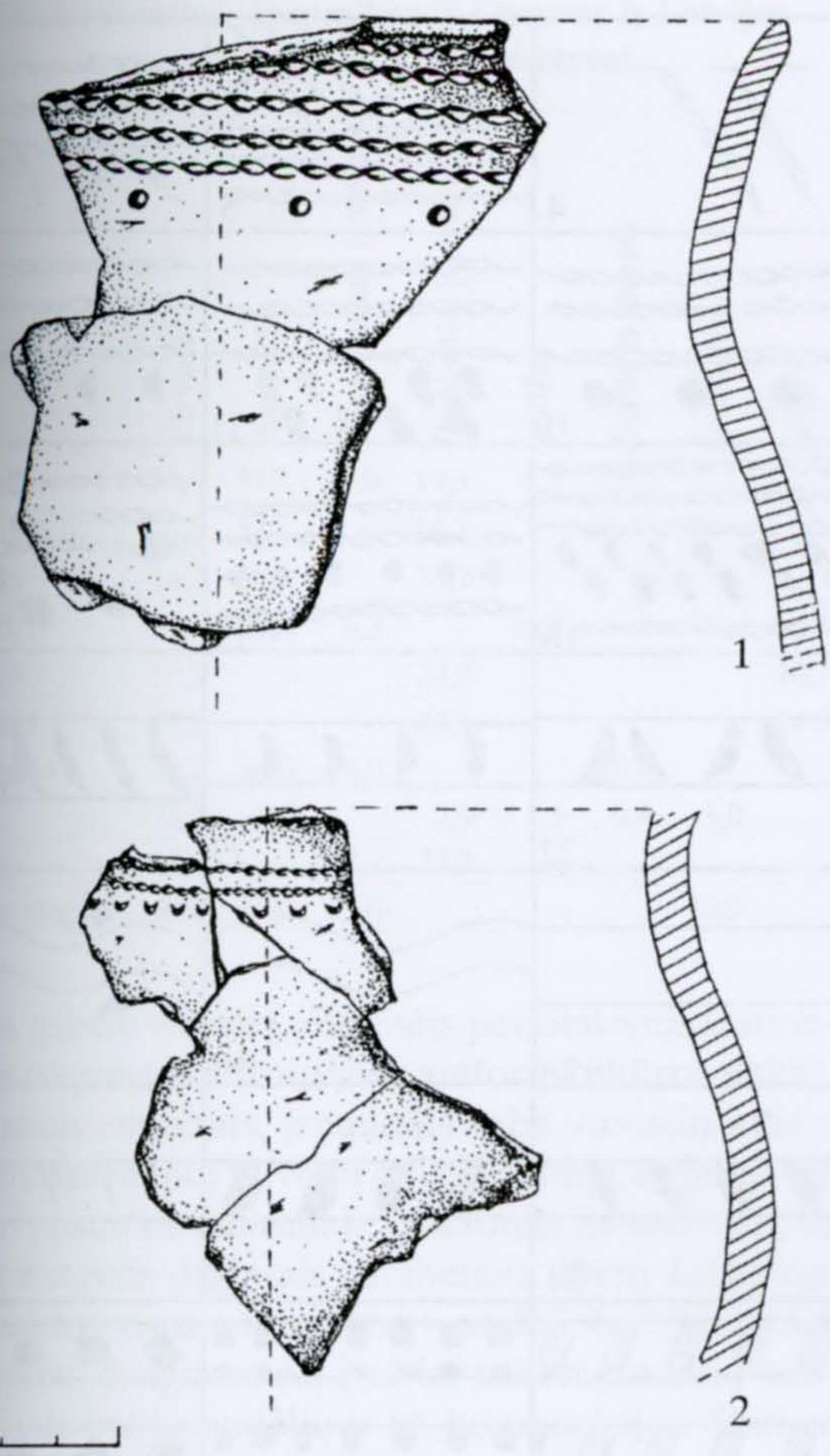

7 pav. Glūko 10-os gyvenvietės keramika.

26, 31). Rečiau jis lipdytas šalia pirmojo – kaklelio srityje (pav. 5: 7; 8:22).

2. Duobutėmis, įspaudais puošti rumbai. Jie dažnai yra mažesni, 0,5–0,7 cm storio ar dar plonesni. Rumbeliai puošti labai įvairiai: pailgais, ovaliais, grūdo pavidalo, dvidančio štampo ir kitais įspaudais, netaisyklingomis duobutėmis, įkartomis (pav. 8:32–43). Šio tipo rumbeliais puošti taip pat daugiausia dideli, virš 20 cm skersmens anga, indai, kurie savo pavidalu skiriasi nuo puoštų neornamentuotais ar gnaibytais rumbais. Jie kiek plonesnėmis sienelėmis, grakštesni, ilgesniu ir labiau išlenktu kakleliu. Itin gausu tokių puodų Karaviškių 6-oje gyvenvietėje (pav. 4:8; 5:1,5; 6:1–2), nemaža jų dalis Lynupyje, Margiuose (pav. 8:37–43; lent. 3). Rumbeliai paprastai būdavo lipinami kaklelio srityje ties linkiu, niekados – po pačia briauna. Gan dažnai puodus puošdavo 2 rumbais, visada gražintais tokiais pat įspaudais. Dalis šių puodų yra įspaudais ornamentuotomis briaunomis, kas nebūdinga indams su gnaibytais rumbais.

3. Neornamentuoti rumbai. Be Dzūkijos gyvenvietėse įprastų pusapvalio pjūvio, Zapsės 5-oje bei Kubilėliuose aptikta trikampio pjūvio rumbų. Kitose Pietų Lietuvos gyvenvietėse jų nerasta.

Vakarų Lietuvos gyvenvietėse gana dažni neornamentuoti, gnaibymu, pirštų įspaudais gražinti rumbai. Antros grupės rumbeliai pajūryje retesni, tačiau puošti panašiai kaip ir Pietų Lietuvoje. (Rimantienė, 1980, pav. 38:2, 45:19 ir kt.; Rimantienė, 1989, p. 169, pav. 107, 84 ir kt.; Butrimas, 1982, pav. 16:2–4; Butrimas, 1985a, pav. 28:1–2; Butrimas, 1985b, pav. 9.) Pamarių kultūros paminkluose nepasitaikė trikampio pjūvio rumbų. Jie žinomi žalvario amžiaus Tšineco kultūroje (Крывальцэвіч, 1995, с. 6:1; 12:1).

Duobutės ir įspaudai

Tai dažniausiai viena eile ties kakleliu išdėstyti įvairių formų, taip pat nagų, pirštų įspaudai, taisyklingos duobutės. Kartais taip būdavo dailinama ir vidinė pakraštėlio pusė (Karaviškės, Lynupis). Žuvų ašakų motyvu išdėstytais įspaudais (pav. 8:64, 65) puošti keli puodeliai rasti Kubilėlių bei Zapsės gyvenvietėse.

Įraižų motyvai

Įraižomis puoštų puodų rasta tiktai Dubičių 2-oje, Margių 1-oje, Katros 1-oje gyvenvietėse. Tai žuvų ašakomis išdėstytos arba su horizontaliomis linijomis derintos įraižos (pav. 8:44–50). Margiuose šalia žuvų ašakų buvo įrėžiamos linijos arba įspaudžiamos duobutės.

Paprasčiausias motyvas – įrėžtos žuvų ašakos – aptinkamas jau ankstyviausiuose Pamarių kultūros paminkluose. Sudėtingesni, virvučių kompozicijas mėgdžiojantys įraižų motyvai atsiranda ir įsivyrauja vėliau (Rimantienė, 1989, p. 161).

Briaunų ornamentika

Pietų Lietuvos virvelinės keramikos puodų briaunos kartais buvo puošiamos pailgais, ovaliais, pirštų įspaudais, nagų įkartėlėmis, duobutėmis. Dažniausiai žmonės dailindavo ornamentuotų puodų briaunas. Jose paprastai atsikartoja vienas iš indo puošybos elementų.

Pietų Lietuvoje virveliniais motyvais puošta 45%, rumbais – 33%, duobutėmis – 15%, įraižomis – 7% visų virvelinės keramikos puodų. Didžiosiose gyvenvietėse šis santykis kitoks (lent. 3, 4). Galima pastebėti, jog išsiskiria du regionai: Dzūkija ir Užnemunė. Pastarojoje žymiai daugiau (%) virvelėmis puoštų ir visai neaptikta (neskaičiuojant VKK nebūdingų) rumbais dailintų indų. Pamarių kultūroje aptinkami beveik visi Pietų Lietuvoje žinomi ornamentikos motyvai. Gyvenvietėse skiriasi tik įvairių jų grupių santykis (%). Šie skirtumai ryškiai matosi 4 lentelėje. Tačiau Pietų Lietuvoje puodai nepuošti tokiais Pamarių kultūrai (ypač Nidai) būdingais motyvais: pirštų brau-

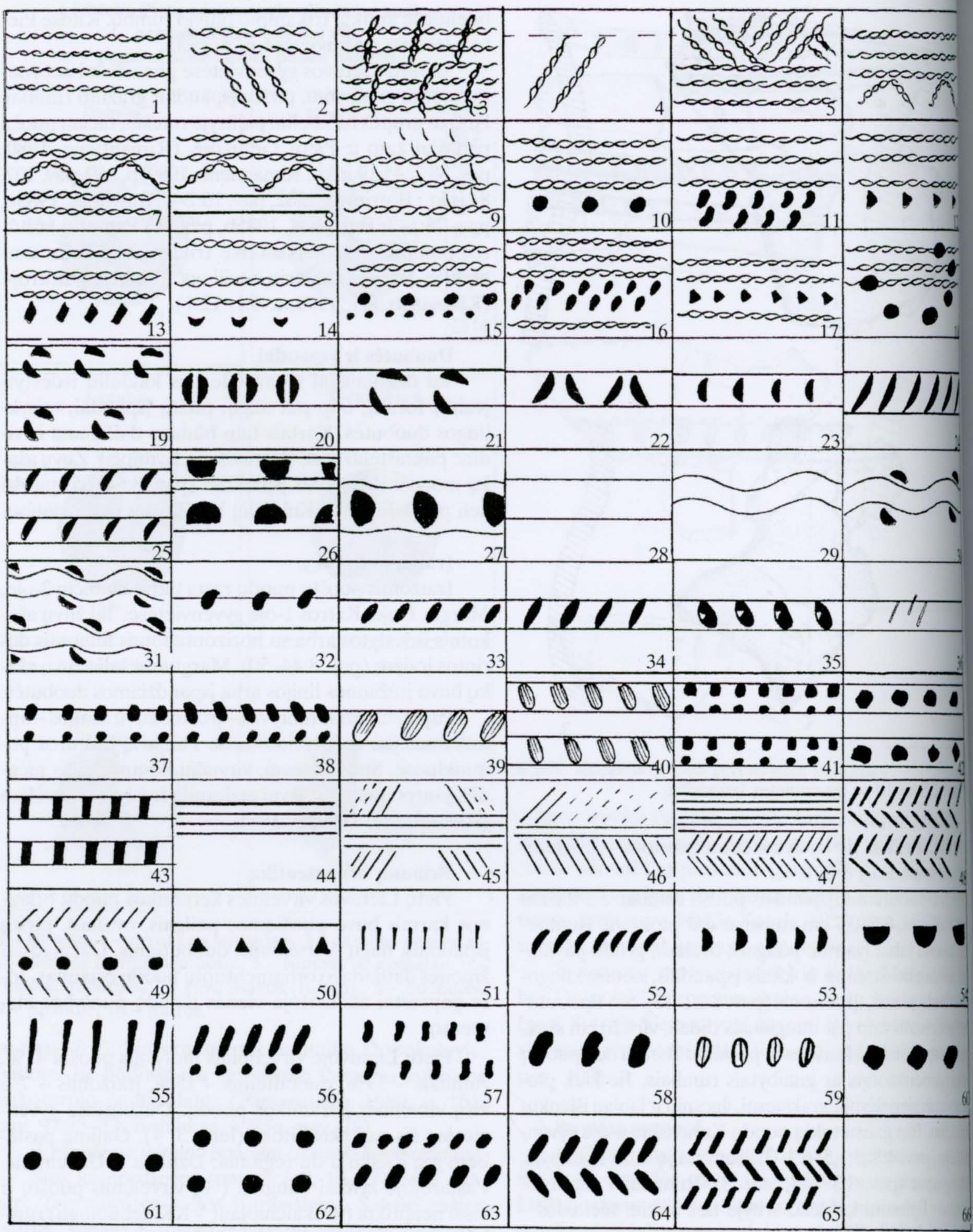

8 pav. Pietų Lietuvos virvelinės keramikos ornamentikos motyvai.

4 lentelė. **Virvelinės keramikos iš Lietuvos ir Latvijos gyvenviečių ornamentikos motyvai.**

	Virvutė	Rumbai	Žuvų ašakos (įrėžtos)	Duobutės, įspaudai	Įraižos	Perlinės eilutės	Juostelės	Kiti
Margių 1	30,4	34,7	13,0	17,3	4,3			
Karaviškių 6	28,6	57,1		14,3				
Lynupis	14,2	50,0		35,7				
Dubičių 2	33,3	41,6	8,3		16,7			
Zapsė 5	58,3			24,9				16,7
Kubilėliai	47,1			28,6				14,3
Šventoji 1A	58,2	24,0	8,0			10,0		
Nida	78,2	8,7		7,9	1,5	0,4	3,0	
Šarnelė	63,6		8,7	27,2				
Lubano ež. gyv.	40,0	10,0	35,0				10,0	

komis, gulsčių virvelių eilutėmis perkirstomis statmenomis (siejamas su Rutulinių amforų kultūros įtaka), perlinėmis eilutėmis, įspaudais arba virvučių atkarpėlėmis aprėmintų virvelių eilučių kompozicijomis, iš vidaus įspaustais gūbreliais, plačiomis juostelėmis, su kitais motyvais derintais rumbeliais. Pietų Lietuvoje nenaudotos visos sudėtingos – sudėliotos iš virvelių atkarpėlių, daugiazonės, įvairiai sukomponuotų stulpelių, taip pat įspaudėlių ir kt. kompozicijos. Skiriasi ir didelė dalis Nidoje lipdytų rumbų: jie įmantresnių formų užriesti į viršų arba apačią, žymiai aukštesni, stambesni (didesni, beja, ir patys puodai), neretai gražinti giliomis, plačiomis duobėmis (Rimantienė, 1989, pav. 52–93, 96–107). Pietų Lietuvos puodai nedabinti didelėmis, puošniomis ąsomis. Visi minėti motyvai, ąsos nebūdingi ir Žemaitijos bei Rytų Lietuvos virvelinei keramikai (Butrimas, 1982, pav. 23; Butrimas, 1985a, pav. 26–29; Butrimas, 1996, pav. 13–19; Girininkas, 1977). Taigi, visas žemynines Lietuvos gyvenvietes jungia ornamentikos paprastumas, indų dydis. Nedaug nuo jų skiriasi Šventosios 1A, 2A keramika (Rimantienė, 1980, pav. 38–54).

Lyginti medžiagą su kitų regionų gyvenvietėmis buvo gana sudėtinga, kadangi autoriai kiekvienoje jų išskiria skirtingas ornamentikos motyvų grupes. Didžiausias Pietų ir Vakarų Lietuvos skirtumas – didelė virvelinių motyvų dalis (%) pastarosios ir nedidelė Pietų Lietuvos (tiksliau – Dzūkijos) gyvenvietėse. Šis regionas išsiskaidė į ankščiau minėtas dvi grupes. Palyginus statistiškai, Užnemunės paminklai pasirodė artimesni ne Dzūkijos, o pajūrio gyvenvietėms (lent. 5). Tokį skirtumą lėmė didelis virvelėmis puoštų puodų kiekis (%) Zapsėje ir Kubilėliuose. Tačiau šiose gy-

5 lentelė. **Gyvenviečių panašumas pagal keramikos ornamentiką.**

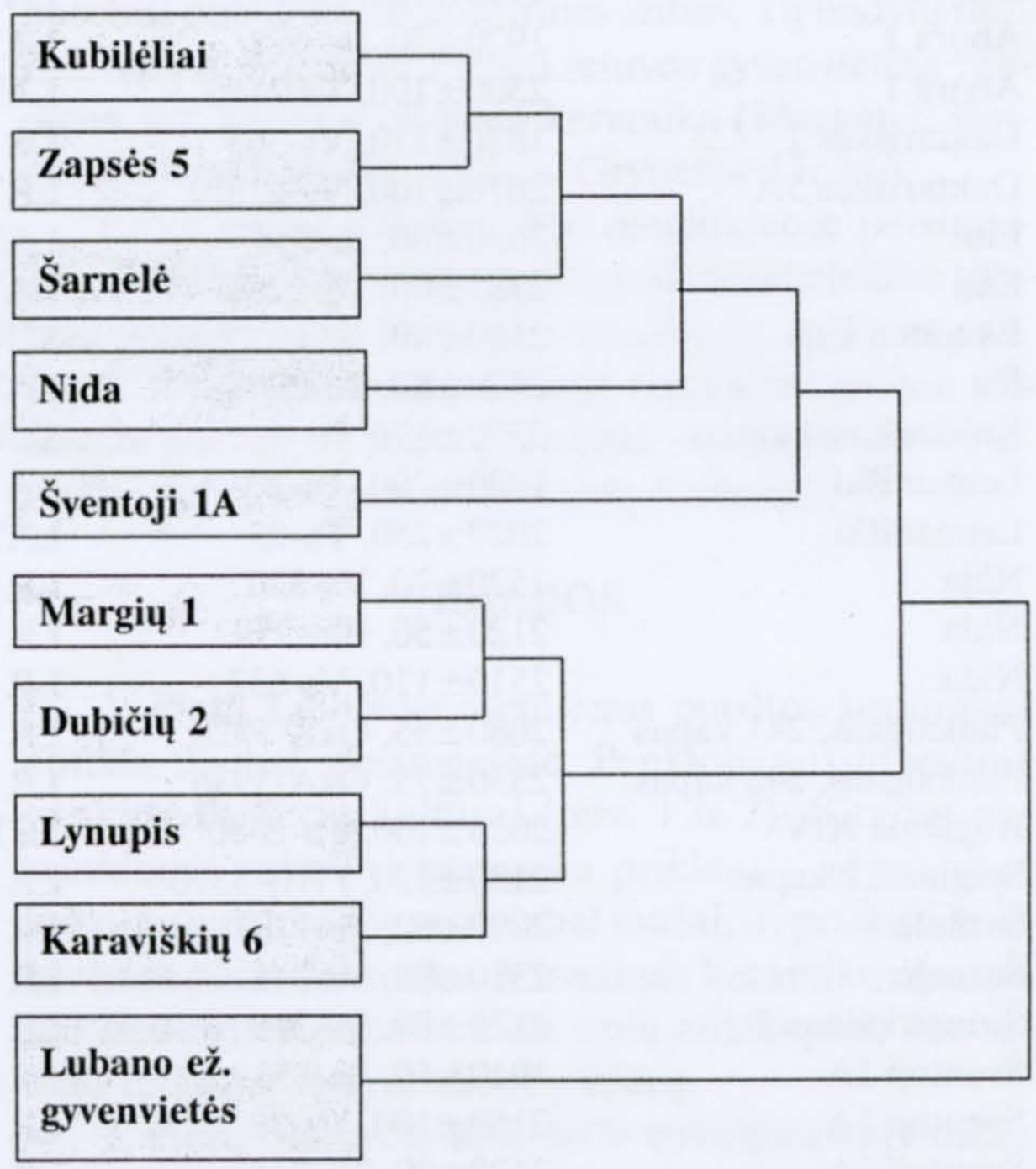

venvietėse nerasta nė vienos pajūriui būdingos rumbais puoštos šukelės, tad gauti rezultatai neatspindi tikrosios situacijos. Iš visų ryškiai išsiskyrė keturi didžiausi Dzūkijos VKK paminklai. Jų tarpe išryškėjo dvi smulkesnės grupės: Karaviškių 6 – Lynupis bei Margių 1 – Dubičių 2. Artimiausia jiems būtų Šventosios 1A gyvenvietė. Deja, nepavyko į lenteles įtraukti Biržulio apyežerio gyvenviečių medžiagos. Jose dažniausiai buvo žinomas tiktai apytikslis ornamentikos motyvų pasiskirstymas (%). Šiose gyvenvietėse virvelėmis gražinta mažiau, rumbais – kiek daugiau puodų nei pajūryje (Butrimas, 1985b, pav. 9). Tuo jos būtų artimos Dzūkijos paminklams. Išsiskyrė Latvijos Lubano ežero gyvenvietės. Tam turėjo įtakos ir tai, jog buvo imami bendrai sudėti, stambiai išskirti jų ornamentikos motyvai.

Taigi, Dzūkijos gyvenvietės pasižymi savitu Pamarių kultūrai būdingų ornamentikos motyvų pasiskirstymu: nedaug virvelių, daug rumbų.

CHRONOLOGIJA

Kadangi radiokarboninių datų iš Pietų Lietuvos neturime, datuojant šio regiono gyvenvietes telieka remtis Rytų Pabaltijyje žinomomis VKK datomis:

Gyvenvietė, kapas	Data, bc	Šalis
Abora 1	2540±80, Ta-2144	LAT
Abora 1	1820±60, Ta-394	LAT
Abora 1	1910±100, Ле-749	LAT
Abora 1	1920±70, Ле-671	LAT
Abora 1	2300±100, Ta-2145	LAT
Daktariškės 1	1820±110, Vs-363	LR
Daktariškės 5A	2070±100, Vs-813	LR
Eini	2050±60, Ле-751	LAT
Eini	2785±60, Ta-2250	LAT
Ėkiainen kap	2180±80, ?	SUO
Iča	2470±80, Ta-2248	LAT
Kukkarkoski kapas	2370±170, ?	SUO
Leimaniški	1820±200, Ta-27	LAT
Leimaniški	2020±250, Ta-23	LAT
Nida	1520±70, Vs-320	LR
Nida	2120±50, Bln-2592	LR
Nida	2510±110, Vs-632	LR
Plinkaigalis, 241 kapas	2080±55, OxA-5928	LR
Plinkaigalis, 242 kapas	2330±75, OxA-5936	LR
Riigikula XIV	2020±100, Ta-2680	EST
Spiginas, 2 kapas	2130±120, ГИН-5570	LR
Šarnelė	2090±50, Ле-1787	LR
Šarnelė	2310±90, Vs-318	LR
Širmės kalnas 1	2120±80, Vs-319	LR
Šventoji 1A	1910±50, Ле-835	LR
Šventoji 1A	2150±100, Vs-22	LR
Šventoji 1A	2170±80, Ta-246	LR
Šventoji 9	1910±90, Vib-8	LR
Tamulos gyv.	1710±180, TA-10	EST
Vanda Jonsas kapas	2470±130, Hel-1006	SUO

R. Rimantienė ankstyvųjų virvelininkų atėjimą į Lietuvos pajūrį datuoja 2500 m. pr. Kr. Čia jie susiliejo su Narvos bei RAK kultūra ir suformavo Pamarių kultūrą (Rimantienė, 1999a, p. 21). Neolito bei Pamarių kultūros pabaiga laikomi I800–1700 m.pr. Kr. Žalvario amžiaus pradžia siejama su radiokarbonine Papiškių 4-osios gyvenvietės data – 3685±75 b.p./ cal 1722 (1631) – 1523 m. pr. Kr. (T–10602). Tuo metu Lietuvos gyvenvietėse pasirodo jau Tšineco kultūrai būdinga keramika (Rimantienė, Ostrauskas, 1998). Su šia periodizacija visiškai galima sutikti. VKK pasirodymą Pabaltijyje patvirtintų dvi beveik vienodos datos iš Nidos ir Aboros 1-osios gyvenviečių. Pastarosios data priklauso sluoksniui su ankstyva Saksonijos – Tiuringijos tipo amfora. Jų rasta ir Nidoje (Rimantienė, 1989, pav. 45). Pamarių kultūros klestėjimu galima laikyti 2300 (2200) – 1900 m. pr. Kr. Absoliuti dauguma datų yra iš šio laikotarpio. Šventosios 9-osios gyvenvietės, kurioje aptiktas žalvario amžiui būdingu „spygliuotos vielos" motyvu puoštas puodas (Rimantienė, 1980, pav. 56), data jau rodytų šios kultūros pabaigą. Kaip minėta, Papiškių 4-osios gyvenvietės data žymėtų naujos epochos pradžią.

Pietų Lietuvoje nerasta ankstyvojo tipo amf Šio regiono gyvenvietės yra vėlyvesnio nei pirmoji v velininkų banga laikotarpio. Joms būdingi įvairiu Pamarių kultūros paminkluose sutinkami ornamen kos motyvai. Dauguma Pietų Lietuvos gyvenviečių t rėjo gyvuoti minėtu Pamarių kultūros klestėjimo m tu. Galima pabandyti suskirstyti jas smulkiau. Du čių 2-oji išsiskiria vėlyvesniems Pamarių kultūros p minkams būdingų motyvų (įraižos, parketinis raš gausumu – 25 %. Margių 1-oje gyvenvietėje įraižų t pat pasitaikė (pav. 8:47,49, 50). Karaviškėse, Lynup je įraižomis gražintų puodų nėra. Pirmojoje motyv paprasti, vyrauja puošyba rumbeliais su įspaud (pav. 3–5). Antrojoje išsiskiria dvi įmantriau dal tos taurės. Taigi galima būtų manyti, jog vėlyviausia Dubičių 2, galbūt kiek ankstesnė Margių 1, toliau sek Lynupio bei Karaviškių 6 gyvenvietės. Tačiau ornamen tika gali atspindėti ir ne chronologinius skirtumus. D bičių 2–oje nėra įspaudais, duobutėmis puoštų pu dų, kurių gausu Lynupyje. Karaviškėse šiais motyva gražinta didesnė gausių rumbelių dalis. Duobutėm įspaudais indus puošė Nemuno kultūros gyventoj kurių teritorijoje ir buvo įsikūrusios minėtos gyve vietės. Taigi, ornamentikos skirtumai rodytų dides ar mažesnę Nemuno kultūros įtaką. Ryškiausia ji bū tų Lynupio gyvenvietėje. Šios kultūros palikimas sti riai ir savitai išreikštas Karaviškių keramikoje. Gy niausias šia prasme virvelinės keramikos komplek būtų Dubičių 2-oje gyvenvietėje. Tačiau vėlyvo tip ornamentika neleidžia teigti ją buvus ankstyviausia Susieti Nemuno kutūros įtaką su paminklo chronologija sunku. Matyt, tai savitas kiekvienos gyvenvietės bruožas. Labai įvairi Margių keramika aptikta ir taip pat puoštų puodų kaip Karaviškėse (pav. 8:38 ir pav. 8:37), ir panašiai kaip Dubičiuose. Margių 1 gyvenvietė buvo įsikūrusi labai patogioje vietoje, ežero pakrantėje, kur žmonės dažnai apsistodavo per visą akmens, žalvario amžių ir vėliau (Rimantienė, 1999c). Gali būti, jog virvelinę keramiką palikę žmonės čia buvo įsikūrę keletą kartų skirtingais Pamarių kultūros gyvavimo laikotarpiais. Kiti didesni paminklai taip pat nebūtinai yra vieno sezono gyvenvietės palikimas. Viena ar kelios šeimos galėjo keletą kartų kurtis toje pačioje, jų paliktoje vietoje. Tokios gyvenvietės galėjo būti Karaviškių 6-oji, taip pat Lynupis ar Dubičių 2. Be jau aptartų paminklų, šiek tiek gausiau virvelinės keramikos aptikta ir Mitkiškėse. Čia vėlesnio tipo motyvų nėra (Tarasenka, 1924, pav.). Ryškesnė dar keletos gyvenviečių medžiaga. Paprasti motyvai, klasikinė taurių forma (pav. 7) leistų Glūko 10-ąją gyvenvietę skirti ankstesniam Pamarių kultūros laikotarpiui. Vėlyvam šios kultūros etapui priklausytų Šakių, Nendrinių keramika. Pirmojoje tą rodytų vienos taurės viso

paviršiaus puošimas (Rimantienė, 1992, p. 26, pav. 12). Nendriniuose rastos šukės ornamentikos motyvas (pav. 8:6) žinomas iš Duonkalnio gyvenvietės, kur aptiktas jau „spygliuota viela" puoštas puodas (Butrimas, 1985a, pav. 29). Visas aukščiau aptartas gyvenvietes galima būtų priskirti Pamarių kultūrai. Jos palikimui priklauso dalis Katros Ištakose aptiktų šukių. „Spygliuotos vielos" ir virvelių kompozicija ar vien pastarosiomis gražinti indai iš sunkios su gausiomis mineralinėmis priemaišomis molio masės priklauso jau žalvario amžiui. Kadangi šioje gyvenvietėje rasta ir Rutulinių amforų, Tšineco kultūroms būdingų puodų fragmentų (Ostrauskas, Rimantienė 2000, p. 65), išskirti visą Pamarių kultūros laikotarpio medžiagą sunku. Šiai kultūrai nepriklausytų Dubičių 1-os (Salaitės) (Римантене, 1966, рис. 3), Varėnės 2-os, Kubilėlių gyvenvietės. Visų jų ornamentika, dalies puodų formos yra būdingos žalvario amžiaus Tšineco kultūrai (Крывалцэвіч, 1995, Makarowicz, 1998, pav. 5:2; Rimantienė, Ostrauskas, 1998). Vėlyvesniam laikotarpiui būdingų trikampio pjūvio rumbų rasta Zapsės 5-oje gyvenvietėje. Gali būti, jog minėti rumbai – vėlyvesnės nei Pamarių kultūra gyvenvietės priemaiša. Kitų puodų molio masė (lent. 1), puošyba (pav. 8:1,2,59) būdinga Pamarių kultūrai. Kitur virvelinės keramikos rasta žymiai mažiau. Sunku spręsti apie tikslesnį tų paminklų gyvavimo laikotarpį. Pagal puodų formą, molio masę, ornamentiką Pamarių kultūrai reikėtų skirti Katros kaimo 1 ir 5, Katros 1, virvelinę keramiką. Galbūt jau povirveliniam laikotarpiui atstovautų Kapitoniškių gyvenvietė. Daugiau informacijos nesuteikia pavienes kituose paminkluose rastas šukes.

Taigi, galima būtų manyti, jog pirmieji virvelininkai Pietų Lietuvoje nesikūrė. Tą patvirtintų ir itin reti dešiniajame Nemuno krante ankstyvieji A tipo laiviniai kovos kirviai. Nors jų apstu Užnemunėje, tačiau ankstyvosios virvelinės keramikos čia vis dar nerasta. Pietų Lietuvą pasiekė galbūt nesenai susiformavusios Pamarių kultūros atstovai – čia nesutinkama vėliau pajūrio gyvenvietėse (Nida, Suchačius, Tolkmicas) išsivysčiusi sudėtinga ornamentika. Pietų Lietuvą pasiekusi Pamarių kultūra buvo stipriai įtakota vietinės Nemuno kultūros tradicijų. Tai ryškiai atsispindi šio regiono virvelinės keramikos ornamentikoje. Panaši situacija stebima ir Žemaitijoje. Čia, matyt, taip pat atėjo ankstyvos Pamarių kultūros gyventojai, kurie dar kartą patyrė nemenką Narvos kultūros įtaką. Ši pasireiškė stačiakampių, grūdo formos įspaudų gausa Žemaitijos virvelinėje keramikoje, mišraus tipo indais. Tuo tarpu centrinė Pamarių kultūros sritis toliau vystėsi pajūryje. Be tolimesnių kultūrinių priemaišų ji išplėtojo savitą, sudėtingą, tik pajūriui būdingą ornamentiką. Išskirtinė buvo ir aplinkos įtakota gyventojų ūkinė veikla. Svarstant apie VKK epochos pabaigą, galima daryti prielaidą, jog žalvario amžiui būdinga keramika pietinę, rytinę Lietuvos sritis pasiekė kiek anksčiau ir paveikė stipriau nei vakarinę, kuri buvo labiau nutolusi nuo Tšineco kultūrinės srities. Tą liudytų dažnai, nors ir negausiai Pietų Lietuvos gyvenvietėse randama šiai kultūrai būdinga keramika (Margių 1, Katros kaimas, Barzdžio miškas, Grybašos 4 ir kt.).

Labai įvairi, smėlinio tipo paminkluose persimaišiusi panašių laikotarpių medžiaga dažnai neleidžia tikskiau priskirti jų vieno ar kito lakotarpio, kultūros palikimui. Norėtųsi tikėti, po naujų tyrinėjimų galima bus aiškiau pažvelgti į vėlyvojo neolito – ankstyvojo – viduriniojo žalvario amžiaus situaciją Lietuvoje.

IŠVADOS

1. Pietų Lietuvoje virvelėmis puoštos keramikos aptikta 23-jose gyvenvietėse. Penkioliką iš jų galima priskirti Pamarių kultūrai (pav. 1 ir 2). Kituose paminkluose virvelinė keramika priklauso vėlyvesniam laikotarpiui arba jos rasta labai mažai, ir, priskirti konkrečiam periodui sunku. Virvelinės keramikos gausumu išsiskiria Katros ir Ūlos upių aukštupiai, kur seniau telkšojo daug nedidelių ežerų.

2. Pietų Lietuvoje apie 50% virvelinės keramikos nulipdyta iš molio masės su smulkiomis organinėmis (dumblo?) priemaišomis arba iš ežerinio molio. Šamoto, smėlio naudojimu Pietų Lietuvos virvelinė keramika artima rastajai Baltarusijos panemunės, šiaurinės Polesės, Dnepro vidurupio gyvenvietėse.

3. Pagal keramikos puošybą, molio masę išsiskiria dviejų regionų Dzūkijos ir Užnemunės gyvenvietės. Kubilėliai ir Gedupis gali priklausyti jau povirveliniam laikotarpiui – žalvario amžiui.

4. Skiriasi Pietų Lietuvos ir pajūrio virvelinės keramikos puodų dydžiai. Pastarieji, ypač Nidos gyvenvietėje, yra stambesni ir didesni. Tai buvo įtakota skirtingo gyventojų skaičiaus ir jų gyvenimo būdo. Pietų Lietuvai nebūdinga sudėtinga vėlyvesnių pajūrio gyvenviečių keramikos ornamentika. Puodų dydžiu, paprastesne puošyba Pietų Lietuvos virvelinė keramika artimesnė rastąjai Žemaitijos gyvenvietėse.

5. VKK gyventojai rytiniame Pabaltijyje pasirodė (conv) 2500 m. pr. Kr. Pamarių kultūros gyvenvietės Pietų Lietuvoje galėjo gyvuoti 2300–1900 (1800) m. pr. Kr. Jas pakeitė paminklai su povirveline, artima Tšineco kultūrinei sričiai, keramika.

6. Galima pritarti R. Rimantienės nuomonei, kad Pietų Lietuva vėlyvajame neolite priklausė Pamarių kultūros periferijai. Skirtumai tarp Pietų Lietuvos ir pajūrio gyvenviečių yra sąlygoti ankstesnių skirtingų kultūrų (Narvos ir Nemuno) komponentų, nevienodos gamtinės aplinkos, ir geografinio atstumo tarp paminklų.

VIRVELĖMIS PUOŠTOS KERAMIKOS RADIMVIEČIŲ SĄRAŠAS

1. **Barzdžio miško 2** gyvenvietė (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra buvusio Dubos ežero Š krante. 1999 m. ištirtas 31,75 m² plotas. Rasta viena virvelėmis puošta šukė (Ostrauskas, 2000).

2. **Dubičių 1** gyvenvietė (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra buvusio Pelesos ežero V krante. 1959, 1962 m. ji tyrinėta A. Bernotaitės (Rimantienė, 1999b). Rasta virvelėmis, linijiniu štampu ir kitaip puoštos povirvelinės keramikos.

3. **Dubičių 2** gyvenvietė (Varėnos r. Kaniavos sen.) yra ŠR buvusio Pelesos ežero krante. 1901 m. pažymėta V. Šukevičiaus. 1962 m. ištirta 330 m² (Rimantienė, 1999b). Rasta ≥ 12 Pamarių kultūros puodų šukės.

4. **Dubičių 3** gyvenvietė (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra buvusio Pelesos ežero ŠV krante. 1962 m. ištirtas 112 m² plotas. Rasta 1 virvelėmis puošta (povirvelinė ?) šukė (Rimantienė, 1999b).

5. **Gedupio** gyvenvietė (Šakių r.) yra Šešupės krante, 150 m į R nuo Gedupėlio žiočių. Tyrinėta 1986, 1988 m. (Juodagalvis, 1988; Juodagalvis, 1990). Rasta virvelėmis ir kitaip puoštos (povirvelinės ?) keramikos.

6. **Glūko 10** gyvenvietė (Varėnos r.) yra dešiniajame Varėnės upės karante, 700 m į ŠV nuo jos žiočių Varėnio ežere. Atrasta 1986 m.. Tais ir 1996–1997 m. ištirti 178 m² (Ostrauskas, 1996; Juodagalvis, 1998). Rasta ≥ 3 Pamarių kultūros puodų šukės.

7. **Kapitoniškių** gyvenvietė (Kauno r.) buvusi geležies amžiaus pilkapinyno teritorijoje. Dabar yra po Kauno mariomis (Rimantienė, 1974, p. 45). Rasta virvelėmis puoštos povirvelinės (?) keramikos.

8. **Karaviškių 6** gyvenvietė, III ir V plotai (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra Karaviškių kaimo PR pakraštyje, buvusio Dubos ežero P krante. Atrasta 1994 m. 1998–1999 m. ištirti 204 m² (Ostrauskas, 1994, Ostrauskas, Piličiauskas, 2000). Rastos ≥ 23-jų Pamarių kultūros puodų šukės.

9. **Katros Ištakų 1** gyvenvietė (Varėnos r. Kaniavos sen.) yra Katros upės krante, 150 m į V nuo Draciliškos upelio. 1997-1998 m. ištyrus 187 m² plotą rasta Pamarių kultūros ir virvelėmis ir kitaip puoštos povirvelinės keramikos (Ostrauskas, Rimantienė 1998, Ostrauskas, Rimantienė 2000).

10. **Katros kaimo 1 ir 5** gyvenvietės (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra 1,1 ir 1,3 km į ŠR nuo Katros kaimo, 0,3 km į Š nuo Katros upės. Tyrinėtos 1998–1999 m. 1-oje gyvenvietėje ištirtas 2029 m², 5-oje – 520 m² plotas (Girininkas, 2000). Rasta trijų Pamarių kultūrai būdingų puodų šukių.

11. **Kubilėlių** gyvenvietė (Šakių r.) yra.Šešupės vidurupyje, Kubilėlių kaimo ŠV pakraštyje. 1984–1989 m. ištirtas 938 m² plotas. (Juodagalvis, 1992). Rasta virvelėmis ir kitaip puoštos povirvelinės keramikos.

12. **Lynupio** gyvenvietė (Varėnos r., Kaniavos se yra 5 km į PV nuo Rudnios kaimo, kairiame Lynup lio krante, 300 m nuo jo žiočių į Ūlą. Atrasta ir tyrin ta 1966 m. Ištirti 156 m² (Rimantienė, 1984). Rastos 14-os Pamarių kultūros puodų šukės.

13. **Margių 1** (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra Margių kaimo R pakraštyje, Š buvusio Dubos ežero p krantėje. Atrasta prof. K. Jablonskio. 1980–1981 m ištirti 1064 m² (Rimantienė, 1999c). Rastos ≥ 23-j Pamarių kultūros puodų šukės.

14. **Margių 4** („Salos") gyvenvietė (Varėnos r., Ka niavos sen.) yra buvusio Dubos ežero V krante. Nu 1995 m. ištirtas 60 m² plotas. 1999 m. rasta Pamari kultūrai būdingos keramikos šukių (Šatavičius, 2000)

15. **Mitkiškių** gyvenvietė (Trakų r.) yra priešai Kernavę, kariajame Neries krante (Tarasenka, 1924 Rasta Pamarių kultūrai būdingų šukių.

16. **Nendrinių** gyvenvietė (Marijampolės r.) yra Nendrinių kaimo pakraštyje, dešiniajame Šešupės krante, geležies amžiaus kapinyno vietoje. Jį tyrinė jant 1966–1967 m. surinktos kelių Pamarių kultūra būdingų puodų šukės (Merkevičius, 1974š).

17. **Papiškių 4** gyvenvietė (Vilniaus r.) yra dešiniajame Vokės krante, 1 km į ŠV nuo Papiškių kaimo 1990–1991 m. ištirtas 156 m² plotas. Rasta žalvario amžiaus virvelėmis puoštos keramikos su augalinėmis priemaišomis molio masėje (Brazaitis, 1992).

18. **Rusių** gyvenvietė (Kaišiadorių r.) yra kairiajame Neries krante. Radiniai rinkti P. Tarasenkos, K. Jablonskio. Rasta virvelėmis puoštų šukių (Rimantienė, 1974, p. 70).

19. **Šakių** gyvenvietė (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra pusiaukelėje tarp Rudnios ir Krokšlio kaimų, dešiniajame Ūlos krante. Atrasta 1982 m. 1983–1985 m. ištirti 636 m² (Rimantienė, 1992). Rastos ≥ 6-ių Pamarių kultūros puodų šukės.

20. **Varėnės 2** gyvenvietė (Varėnos r., Varėnos sen.) yra kairiajame Varėnės upės krante šiai ištekėjus iš Varėnio ežero. 1995–1999 m. ištirti 337,75 m² (Ostrauskas, 1998; Ostrauskas, 2000). Rasta virvelėmis ir kitaip puoštos povirvelinės keramikos.

21. **Zapsės 5** (Lazdijų r.) yra kairėje Zapsės žiočių Veisiejo ežere pusėje. Atrasta 1992 m. Iki 2000 m. ištirtas 758 m² plotas (Juodagalvis, 1994; Grižas, Juodagalvis, 1996; Grižas, Juodagalvis, 1998; Grižas, Žegunis, 2000). Rasta ?10-ies Pamarių kultūrai būdingų puodų šukių.

22. **Katros 1** gyvenvietė (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra Katros upės Š krante. 1994 m. ištirti 5 šurfai. Rasta Pamarių kultūrai būdingos keramikos (Ostrauskas, 1996).

23. **Grybašos 4** gyvenvietė (Varėnos r., Kaniavos sen.) yra Š buvusio Dubos ežero pakrantėje. Atrasta 1998 m. 1999–2000 m. ištirtas 169,25 m² plotas. Rasta Pamarių kultūrai būdingų puodų šukių (Grinevičiūtė, Ostrauskas, 2000).

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Brazaitis D., 1990 – Papiškių akmens – žalvario amžių gyvenvietė // ATL 1988 ir 1989 metais. Vilnius, 1990, p. 5–7.

Brazaitis D., 1992 – Akmens amžiaus tyrinėjimai Vokės aukštupyje // ATL 1990 ir 1991 metais. Vilnius, 1992, p. 5–8.

Butrimas A., 1982 – Akmens amžius Žemaičių aukštumoje. Daktariškės neolito gyvenvietė. Vilnius, 1982.

Butrimas A., 1985a – Duonkalnis – vėlyvojo neolito gyvenvietė, alkas ir kapinynas // LA. Vilnius, 1985. T. 4, p. 30–49.

Butrimas A., 1985b – Biržulio ežero krantų ir akmens amžiaus gyvenviečių kaita holocene // LA. Vilnius, 1985. T. 4, p. 66–79.

Butrimas A., 1996 – Šarnelės neolito gyvenvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 174–191.

Girininkas A., 1977 – Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai. 1. Jaros I neolito (III tūkstantmetis prieš m. e.) gyvenvietė // MAD'A. Vilnius, 1977. T. 4 (61), p. 77–91.

Girininkas A., 1994 – Baltų kultūros ištakos. Vilnius, 1994.

Grižas G., Juodagalvis V., 1998 – Zapsės upės 5-oji gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 14–17.

Grižas G., Žegunis S., 2000 – Zapsės upės 5-oji gyvenvietė // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 30–31.

Hogestijn J., W., H., 1992 – Functional differences between some settlements of the Single Grave culture in the northwestern coastal area of the Netherlands // Praehistorica XIX. 1992, p. 199–205.

Juodagalvis V., 1992 – Kubilėlių vėlyvojo neolito gyvenvietė // LA. Vilnius, 1992. T. 8, p. 34–54.

Juodagalvis V., 1994 – Tyrinėjimai prie Veisiejo ežero ir Zapsės upės // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 16–20.

Juodagalvis V., 1998 – Glūko ežero 10 senovės gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 17–21.

Makarowicz P., 1998 – Kujawski nurt trzicinieckiego krągu kulturowego – podstawy taksonomiczne // Trzciniec. System kulturowy czy interkulturowy proces? Poznań, 1998, s. 33–61.

Merkevičius A., 1967 – Nendrinių senkapio, Kapsuko r., 1966–1967 m. kasinėjimų dienoraštis. Vilnius, 1997. LII RS F. 1, Nr. 312.

Ostrauskas T., 1996a – Dubos ežero ir Katros upių pakrančių žvalgymai 1994 metais // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 315–320.

Ostrauskas T., 1996b – L. Kavaliausko senienų kolekcijos radimviečių archeologiniai žvalgymai // ATL 1994 ir 1995 metais. Vilnius, 1996, p. 323–329.

Ostrauskas T., 1998 – Varėnės 2–oji senovės gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 37–40.

Ostrauskas T., 2000 – Tyrinėjimai Barzdžio miško 2-ojoje gyvenvietėje 1999 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 46–47.

Ostrauskas T., Butrimaitė D., 1994 – Upėtų akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimai. // ATL 1992 ir 1993 metais. Vilnius, 1994, p. 23–25.

Ostrauskas T., Piličiauskas G., 1998 – Karaviškių 6-oji akmens amžiaus gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 32–34.

Ostrauskas T., Piličiauskas G., 2000 – Karaviškių 6-osios akmens ir žalvario amžių gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 58–61.

Ostrauskas T., Rimantienė R., 1998 – Katros ištakų 1-oji senovės gyvenvietė // ATL 1996 ir 1997 metais. Vilnius, 1998, p. 35–37.

Ostrauskas T., Rimantienė R., 2000 – Tyrinėjimai Katros Ištakų 1–ojoje gyvenvietėje 1998 m. // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 61–65.

Rimantienė R., 1980 – Šventoji. Kn. 2. Pamarių kultūros gyvenvietės. Vilnius, 1980.

Rimantienė R., 1985 – Lynupio akmens amžiaus stovykla ir gyvenvietė // LA. Vilnius, 1985. T. 4, p. 98–111.

Rimantienė R., 1989 – Nida. Senųjų baltų gyvenvietė. Vilnius, 1989.

Rimantienė R., 1992 – Šakės – neolitinė gyvenvietė // LA. Vilnius, 1992. T. 8, p. 16–34.

Rimantienė R., 1996 – Akmens amžius Lietuvoje (2-as leidimas). Vilnius, 1996.

Rimantienė R., 1999a – Neolitas ir ankstyvasis žalvario amžius Pietų Lietuvoje // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 19–29.

Rimantienė R., 1999b – Pelesos paežerių akmens amžiaus stovyklos ir gyvenvietės // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 77–105.

Rimantienė R., 1999c – Margių 1-oji gyvenvietė // LA. Vilnius, 1999. T. 16, p. 107– 167.

Rimantienė R., Ostrauskas T., 1998 – Dem Trzicniec gleicheitige Siedlugen in Litauen // Trzciniec. System kulturowy czy interkulturowy proces? Poznan, 1998, s. 203–215.

Szukiewicz W., 1901 – Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. Cz. I. Epoka kamienna w gub. Wileńskiej. Wilno, 1901.

Šatavičius E., 2000 – Margių „Salos" gyvenvietės tyrinėjimai // ATL 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 67–69.

Tarasenka P., 1924 – // Kultūra. 1924. P. 301–309.

Żurek J., 1953 – Osada z młodszej epoki kamiennej w Rzucewie, pow. Wejherowski, i kultura rzucewska // Fontes Archeologici Posnaniensis. Poznań, 1953. T. 4, s. 1–42.

Археалогія Беларусі, 1997 – Мінск, 1997. Т. 1.

Бутримас А., 1985 – Поздний неолит Жемайтской возвышености. Автореферат. Вилнюс, 1985.

Ванкина Л.В., 1980 – Шнуровая керамика на територии Латвии // Из древнейшей истории балтских

народов по данным археологии и антропологии. Рига, 1980.

Гирининкас А., 1990 – Крятуонас. Средний и поздний неолит. Монография // LA. Vilnius, 1990. T. 7.

Крывалцевіч М., М., 1995 – Помнікі тшцинецкага часу на поўдні Беларусі // Гістарычна археалагічны зборнік. Мінск, 1995. N. 6, с. 3–32.

Лозе И. А., 1979 – Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига, 1979.

Римантене Р., 1966 – Стоянки раннего неолита в юго – восточной Литве. // Дреевности Белорусии. Минск, 1966.

Телегин Д.Я., 1977 – Опыт статистического опредиления индекса родствености неолитических комплексов по элементам орнамента // Проблемы археологии Евразии и Северной Америки. Москва, 1977, с. 59–64.

SUTRUMPINIMAI

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje

LA – Lietuvos archeologija

LAA – Lietuvos TSR archeologijos atlasas

LII – Lietuvos Istorijos institutas

LII RS F. 1 – Lietuvos Istorijos instituto Rankraščių skyriaus 1 fondas

LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus

MAD'A – Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija Vilnius.

АБ – Археалогія Беларусі

CORDED WARE CULTURE OTTERY IN SOUTH LITHUANIA

Giedrė Grinevičiūtė

Summary

There are 23 settelment sites in Southern Lithuania with sherds decorated with cord imppresions. 15 of them might be atributed to Baltic Coastal (Rzucevo) culture. There are fuond about 700 ornamented sherds, which depends to about 100 vessels of CWC. Corded ware pottery of other sites belongs to later period or there are too little of it and it is too hard to atribute them to specific time period. There are found a lot of corded ware pottery in upper reaches of the rivers Katra and Ūla, where early were a lot of little lakes (pic. 1, 2).

50 % of corded ware pottery were modeling of clay with small organic (silt ?) temper or lake clay (tab. 1). Corded ware pottery of Southen Lithuania is close to the pottery found in Western Belorusia, Northen Polesia, the midle Dnepr settelments becouse of using fire clay and sand.

The size of coastal and Southern Lithuanian corded ware vessels differ. The walls of Nida pots are about twice thichker. The diameters of their orfices are large. The vessels from Sventoji IA setelment are larger bur the differences are not so considerable. The size of the pots from continental West Lithuanian setelments are almoust the same as in the Southern Lithuanian. Differences of pots sizes might by linked with the different character of the setelment. So the amont of people and their way of life determined the number and size of vessels.

The are no early amphoras, some types of beakers, long bowls, characteristic to coastal settelments found in Southern Lithuania.

45% of all CW potery vessels in Southern Lithuania are ornemented with corded motives, 33% with notches, 15% with pits, 7% are incised. This ratio is different in the largest setelments (tab. 3–4).

Pots in Southern Lithuania were not decorated with large and smart handles.

CWC appeared in Easten Baltic (conv) 2500 BC. The Rzucevo culture setelments in Southen Lithuanian could exist 2300–1800 BC. They have been changed by setelments with post- corded, close to Tchinec culture region potery.

So in in Late Neolith Southern Lithuania belonged to perifery of Rzucevo culture. The differences of South Lithuanian and coastal settelments were stipulated of early different components of Nemunas and Narva cultures, different nature conditions and geographical distance between monuments.

LIST OF TABLES

Table 1. Temper (%) of Southern Lithuanian CW potteryacording to number of ornamented vessels.
1. crushed granite >2mm;
2. crushed quarcite <2mm;
3. crushed quarcite >2mm;
4. sand;
5. small organic (silt?) + sand;
6. small organic (silt?) + pire clay + sand;
7. smal organic (silt?) + mineral;
8. organic;
9. organic + mineral.

Table 2. Distribution of ornaments with respect to clay mass.
I. Cord impressions.
II. Notches.
III. Pits.
IV. Incises.
1) small organic (silts?) + sand 2) small organic (silt?) + pire clay + sand 3) small organic + mineral 4) mineral 5) sand 6) organic + mineral 7) organic.

Table 3. Ornamentic motives on Souther Lithuanian CW pottery 1. cord impressions 2. cord impressions + pits 3. Pinched impressed notch 4. Not decorated Notch 5. Notch with impressions 6. Triangle closs-section notches 7. Incised pish-bone 8. Pits 9. Impressions 10. Incises.

Table 4. CW potery ornamentic motives from Lithuanian and Latvian settelments.

Table 5. The resemblance of settelments according to ornaments of CW pottery.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Settelments of Rzucewo culture Number of vessels: 1 1–6, 2 – 12–15, 3 – 23–26.

Fig. 2. Ornamentic motives, characteristic for CW pottery: 1. cord impressions 2. Notches 3. Fish-bone inceses.

Fig. 3. Pottery from Karaviškės 6 settelment.

Fig. 4. Pottery from Karaviškės 6 settelment.

Fig. 5. Pottery from Karaviškės 6 settelment.

Fig. 6. Pottery from Karaviškės 6 settelment.

Fig. 7. Pottery from Glūko 10 settelment.

Fig. 8. Ornamentic motives of CW pottery in Southern Lithuania.

ШНУРОВАЯ КЕРАМИКА В ЮЖНОЙ ЛИТВЕ

Гедре Гринявичюте

Резюме

В 23-х стоянках Южной Литвы найдена керамика, орнаментированная оттисками шнурка. 15 из них можно отнести к Жуцевской культуре (рис. 1, 2). Шнуровая керамика других памятников принадлежит к более позднему времени или ее найдено слишком мало, чтобы отнести к конкретному периоду. Всего найдено около 700 фрагментов шнуровой керамики, принадлежавших около 100 сосудам. Особенно много стоянок со шнуровой керамикой встречается в верховьях рек Катра и Ула.

Около 50% шнуровой керамики Южной Литвы сделано из глиняной массы с примесью мелкой органики (ила?) или озерной глины (таб. 1). По использованию шамота и песка шнуровая керамика Южной Литвы близка найденой в стоянках Белоруского Понеманья, Северного Полесья, Среднего Поднепровья. Керамика, найденая в Южной Литве и в приморских стоянках Жуцевской культуры, отличается своей величиной. Стенки горшков, найденных в Ниде часто в два раза толще, диаметр их верхней части более широк, чем в континентных поселениях. Посуда Швентойи 1А размером также больше, но разница не так заметна. Горшки с континентных стоянох Западной Литвы своими размерами практически не отличается от найденных в Южной Литве. Различную величину сосудов можно связать с различным назначением стоянок. Так думать позволяет исследование голландских археологов. В Голландии в приморских поселениях жители изготовляли горшки более больших размеров, их стенки были толще, чем посуда в сезонных стоянках. Пищевые ресурсы 1–2 семей вполне помещались в малых горшках. Их хватало и для изготовления пищи. Большую, неудобную посуду было неудобно носить с собой. В итоге число жителей и образ их жизни определяли не только количество, но и величину их посуды.

В Южной Литве не найдено ранних типов амфор, для приморских стоянок обычных больших лейковидных горшков, длинных мисочек, кубков некоторых типов.

45% шнуровой керамики Южной Литвы орнаментированна мотивами шнурка, 33% налепным

валиком, 15% ямками и другими оттисками, 7% нарезанами елками, линиями. В крупнейших стоянках это число немного отличается (таб. 3, 4). Как видно, различаются два региона – Дзукия (правый берег Немана) и Занемманье (левый берег Немана). В последнем наиболее часто встречается орнамент шнурка и не найдено горшков с налепным валиком (не считая треугольного валика, не характерного для шнуровой керамики).

В Жуцевской культуре встречаются практически все орнаменты, известные с стоянок Южной Литвы. Отличается только число (%) различных групп орнаментов, это видно в таб. 4. Для шнуровой керамики Южной Литвы не характерны некоторые мотивы, сложные композиции, использованные в орнаментике горшков Жуцевской культуры (особенно в стоянках Нида, Сухач). Отличается и большая часть в Ниде изготовленых горшков с валиками: их форма сложная (загнутые вверх или вниз), они выше, толще, часто орнаментированы глубокими, широкими ямками. Горшки в Южной Литве не украшались большими орнаментированнами ушками. Все названные мотивы, ушки не характерны для поселений Жемайтии, Восточной Литвы. Все континентные стоянки шнуровой керамики Литвы объединяет простота орнаментики, размер посуды. Немного от них отличается керамика с Швентойи 1А, 2А. В Южной Литве нет сложно орнаментированной, характерной для поздних поселений Жуцевской культуры керамики.

Стоянки Дзукии отличаются своеобразным распределением мотивов орнаментики: немного шнурков, много валиков.

Жители культуры Шнуровой керамики в Восточную Прибалтику пришли 2500 В.С. Поселения Жуцевской культуры в Южной Литве возможно существовали 2300–1900 (1800) В.С. их заменили памятники с постшнуровой, близкой к Тщинецкой, керамикой.

Можно согласиться с мнением уважаемой др. Р. Римантене что в позднем неолите Южная Литва была периферией Жуцевской культуры. Разница между стоянками Южной Литвы и Приморья обусловлена разными компонентами ранних культур (Неманской и Нарвской), различной природной средой и географическим растоянием между памятниками.

СПИСОК ТАБЛИЦ

Таблица 1. Масса глины (%) в шнуровой керамике южной Литвы, судя по числу орнаментированных горшков.

Таблица 2. Распределение мотивов орнаментики (%) по отношению к составу глиняной массы.

Таблица 3. Мотивы орнаментики (%) шнуровой керамики южной Литвы, судя по числу орнаментированных горшков.

Таблица 4. Мотивы орнаментики (%) шнуровой керамики из поселений Литвы и Латвии.

Таблица 5. Сходство поселений по орнаментике керамики.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Поселения поморской культуры и число горшков в них: 1 – 1–6, 2 – 12–15, 3 – 23–26.

Рис. 2. Распространённость мотивов орнаментики, характерных для шнуровой керамики: 1 – шнуровое тиснение, 2 – рубец, 3 – рыбья кость.

Рис. 3. Керамика 6-го поселения в Каравишкес.

Рис. 4. Керамика 6-го поселения в Каравишкес.

Рис. 5. Керамика 6-го поселения в Каравишкес.

Рис. 6. Керамика 6-го поселения в Каравишкес.

Рис. 7. Керамика 10-го поселения в Елукасе.

Рис. 8. Мотивы орнаментики шнуровой керамики Южной Литвы.

G. Grinevičiūtė
Vilniaus universitetas
Archeologijos katedra
Universiteto g. 7
2734 Vilnius
Lietuva / Lithuania